Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың март **6** воскресенье № 56 (13656)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 көпеек.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ заводка чорааны

СЭКП ТК-ниң Чиргизе секретары М. С. Горбачев март 4-те Күрүнениң № 1 подшибиик заводу бүдүүлге каттыжыышкынынга чораан. Будуруглеңиң ажылы-биле танышкан, цехтерге баргаш болгаш заводтуң ажылчыннары-биле чугаалашкан. М. С. Горбачев каттыкыышкынның ажылчыннары бригадирлер, мастерлер, цех начальниктери болгаш удуртукчулары-биле түңнелинде ужурашкан.

Будуруглеге М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, секретары, СЭКП Москва хооркомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков чораан.

М. С. Горбачев Күрүнениң № 1 подшибиик заводунга чорааның дугайын-да тодаргай отчёттуг солунналарга парлаар.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

Март 4-те Кремльге СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы А. А. Громыконуң даргалааны-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган.

Эде тургустунуушкунуң болгаш күрүне амыдыралын демократчыдарының байдалдарында Эстон ССР-де күүсекчи органнарның Советтер болгаш чурттакчы чоннуң мурнунга, соңгукчулар болгаш күш-ажылчы коллективтер мурнунга отчёттарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Илеткелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы, Эстон ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. Ф. Ройтель кылган. Ажыл-херектиң байдалы-биле ол черге барып танышкан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттарының өмүнээзинден Латвияда профэвилелдерниң республика чөвүлелиниң даргазы депутат А. К. Зитманис чүве чугаалаан.

Айтырыгны чугаалажып көөрүнге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. С. Шевченко болгаш Грузин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы П. Г. Гилашвили, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүннери — Белоруссияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Е. Е. Соколов болгаш улус депутаттарының Чукот округ Совединиң күүсекомунуң даргазы Н. П. Отке, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы С. И. Манякин олар киришкен.

Ооң соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ажыглаашкынга болгаш наркомания-биле демисел чаазы-биле Молдав ССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Моканунуң илеткелин дыңнаан. Хуралга Молдав ССР-де арагалаашкын болгаш наркомания-биле демиселдиң байдалын хынап чораан депутаттарның белеткел комиссизиның удуртукчузу, СЭКП Адыгей обкомунуң бирги секретары депутат М. С. Хут санал берген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчылары — Латвий ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Я. Я. Вагрис болгаш Таджик ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Г. Паллаев, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң кежигүнү, Подольскиниң Орджоникидзе аттыг машина тудуушкун заводунда электрчи-биле каңнакчы Н. Н. Рыжова, ССРЭ-ниң иштики херектер министриниң бирги оралакчызы Л. Г. Сизов олар санал бергеннер.

Чугаалашкан айтырыглар талазы-биле доктаалдар хүлээп алган, оларны парлап үндүрер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң күрүне амыдыралының чамдык оскеда айтырыгларын базып чугаалажып көрген.

Хүн чурумунуң айтырыгларын чугаалажып көөрүнге эштер П. Н. Демичев, Ю. Ф. Соловьев киришкеннер.

(СЭТА).

СОВЕТ ХЕРЭЭЖЕННЕРГЕ— АДА-ЧУРТТУҢ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИНИ

Москвага байырлыг хурал

Делегейниң херээженнер хүнүнге тураскаатқан партия, совет болгаш хой-ниити организацияларының төлээлекчилериниң байырлыг хуралы март 5-те Москвага, ССР Эвиделиниң Улуг театрынга болган.

Совет херээженнерге партия Төп Комитединиң чедиргеи байырын СЭКП-ниң Москва хооркомунуң секретары А. А. Низовцева номчуурга, чыылганнар үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Совет херээженнериң адрезинге үректиң ханызындан чылыг, эвилең сөстери дээш, оларның күш-ажылын болгаш социал ролүн бедиң-биле үнелеп көргени дээш, чаагай үре-түңнелдиг ажылдаарынга болгаш дыштанарынга келериниң аас-кежиктиг болурунга эргежок чугула байдалдарны хандырып бээр дугайында СЭКП ТК-ниң, ооң Политбюрозунуң доктаамал илергейлеп турар сагыш салыышкыны, дээш ханызыбиле өөрүп четтириишкини чыылганнарның өмүнээзинден СЭКП Төп Комитединге А. А. Низовцева илергейлээн.

Найыралдың ниитилелдер чөвүлелиниң президиумунуң даргазы **В. В. Терешкова** илеткел кылган болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айытканы сорулгаларны боттандырар дээш демиселдиң шиитпирлиг үе-чадазынче кирген бис деп онзалап демдеглээн. Бедик идепкейлиг чорукту, чаа угаап-бодаашкыны кылырын, мезүшынарның чаа деңнелин ниитилелдиң кежигүн бүрүзүнден шиитпирлиг ол үе-чадазынче неген турар. Улам-на инициативтиг болуруң, улуг күжениишкинни, бедик харыысалганы, эде тургустунуушкунуң сорулгаларын боттандырар талазы-биле тодаргай ажыл-ишти совет херээженнерден партия манап турар.

Совет херээженнериң ролүн бедиптейн, ниитилелдиң амыдыралын улам ыңай демократчыдарны чедип алдыңмас, а ниитилелге херээжен чоннуң ролюнүң өзүүшкүнү оларның күш-ажылының, амыдыралының, дыштанылгазының байдалдарындан улуу-биле хамаарыкыр. Совет херээженнериң чаагай үре-түңнелдиг ажылдаарынга, чурттаарынга, өөренириңге, оларның ролюн бедидеринге таарымчалыг бүгү байдалдар хөрек кырында тургустунган.

Ооң-биле, чергелештир, үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда, тудугда херээженнериң күш-ажыл байдалдарын, камгалалын экижидеринче боттарының бот-оруглага-чарылгазының орулгазының кезиин бээр арганы ажыл-агыйны чорударының чаа метотдары ам бүдүрүлге черлеринге берип турар. Совет херээженнериң күш-ажылының болгаш амыдырал-чуртталгазының байдалдарынга хамаарыштыр чогуур эргелерни ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлузу тыпсып берген болгаш хандырып турар.

Партияның XXVII съездизиниң бадылааны социал программаны амыдыралга боттандырары улуг ужурдузалыг. Чуртталга тудуунда, садыг болгаш хөй-ниитиниң чемненилге черлериниң, амыдырал хандырылгазының ажылында, кадык камгалалында четпестер хамыктың мурнунда херээжен чонга таарымча чок салдарлыг болуп турар.

Ажыл-ишчиниң, хамаатының болгаш иениң хүлээлгелерин херээжен кижиниң таарыштыр, шын холбаштырарының дугайында айтырыг чугула ужур-дузалыг. Амыдралдың бүгү талаларынга, ниитилелде бүгү чорудулгаларга херээженнер идепкейлиг киржип келген болгаш моон соңгаар-даа киржир. Болгаш амыдыралчы оруун херээжен кижиниң чогум-на хостуг шилип алыр аргазы ону ёзулуг бүрүн эргелиг болдуруп турар деп, илеткелчи демдеглээн.

СЭКП ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунга өөрүп орар салгалды кижизидериниң херээнде байдалдың дугаар бөлүктүң кижизидикчизи Зоя Михайловна Кондратьева, ясли уругларының бөлүүнде Тамара Селина, алды харлыгларның бөлүүнде Александра Жарая олар чаштарны өөредип, кижизидеринге күжүн берип, эки ажылдап турар.

Садтың ажылын улам экижидеринге СЭКП ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин делгем орукту ажыткан. Коллектив кежигүннери Пленумунуң материалдары-биле бүгү талалыг танышкан болгаш ону боттандырарының тодаргай хемчеглерин хынамчалыы-биле ажылдап кылып турарлар.

ЧУРУКТА: 6 харлыгларның бөлүүнде.

Өндэр ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СЭКП ТК-ниң февраль Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

Тыванның электри четкилериниң уруглар садында 180 бичии чаштар өзүп турар. Ооң эргелекчизи Валентина Андреевна Бедарева ажылынга кызымак, мурнакчы ажыллыг башкыларны адады. Ийи

МАРТ 8-КЕ АЛДАР БОЛДУРГАН

Делегейниң херээженнер хүнү —Март 8-ке тураскаатқан найысылалдың партия, совет болгаш хой-ниити организацияларының төлээлекчилериниң байырлыг хуралы дүүн Кызылга, республиканың хөгжүм-шиин театрынга болуп эрткен.

Республика найысылалының улус ажыл-агыйының бүгү адырларының мурнакчы херээженнери, Тывага херээженнер шимчээшкинииниң хоочуннары, партия, совет, ажыл-агый органнарының удуртукчулары болгаш төлээлекчилери чыылып келген.

Байырлыг хуралды СЭКП Кызыл хооркомунуң ийиги секретары Г. Ш. Монгуш ажыткан. Делегейниң херээженнер хүнү — Март 8-тиң дугайында илеткелди улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы Н. Л. Верхотурова кылган. Хуралдың киржикчилеринге офицер В. Г. Черепанов, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелининң штукатуру В. Т. Оюн, республиканың уруглар эмнелгезиниң салбыр эргелекчизи В. В. Карымова, чогаалчы О. О. Сувакпит байыр чедирген.

Хуралдың киржикчилери байырлал концертин көрген.

«СПУТНИК» ХООРАЙЖЫГАШ

азы Кызылга хууда чуртталга тудуунуң районунуң дугайында

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң эрткен чылдың сөөлгү сессиязынга алганы «Чурттаар оран-бажың —2000 чыл» программазында хоорайда 8,3 муң өң-булеге чуртталга бажыңнары негеттинип турарын айыткан. Хооркүүскомнуң чуртталга-коммунал ажыл-агыйынга хамаарыжыр ниити ажыглалдың чуртталга бажыңнарының тудуунда ажыда, чурттаар оран-бажың-биле хандырылганың айтырыын 2000 чылга чедир шиитпирлээринге бүдүрүлгелериниң, организацияларның, албан черлериниң болгаш чурттакчы чоннуң боттарының күсели-биле бажың тударын хөгжүдерин ында онзагай ужур-дузалыг деп көргеп. Бо талазы-биле хоорай Совединиң сессиязының шиитпирин деткип, аңаа дуза чедирери-биле Кызыл хоорайга «Спутник» деп адаар чуртталга районунуң тудуун шиңгээдириниң дугайында доктаалды республиканың Министрлер Чөвүлели чоокта чаа хүлээп алган.

Ол чаа районуң тудуунуң талазы-биле тайылбыр бээрин бистиң корреспондентивис хоорайның кол архитектору М. К. КУУЛАРДАН дилээп.

— Михаил Ким-оолович, чаа чуртталга районунуң тудуун эгелээр дугайында шиитпирлер чүнүң-биле тайылбырлаттынарыл?

— Мооң мурнунда чылдарда, билдингир болгай, хоорайга хууда чуртталга бажыңнарын, ол байтык будүүлге, организация, албан черлеринге эвээш каът, бичии бажыңнар тударын чөпшээревейн турган. Ам байдал шуут өскерилген. 2000 чылга чедир совет өг-бүле бүрүзүн чуртталга нормаларынга дүгжүп турар (өг-бүленің кежигүн бүрүзүнге 18 дөрбелчин метр онаажыр), таарымчалыг бажың-балгат-биле хандырарының сорулгазын шиитпирлээринге бүгү аргаларны болгаш курлавырларны ажыглаары эргежок чугула. Мооң бир хевири болза, чурттакчыларның боттарының бажың тудуп алыр аргаларын ажыглаары, акшахөреңгизин киришпиртири бооп турар. Өг-бүленің, кижиниң хууда оран-бажыңы, кандыг-даа талазындан алырга, чурттаарынга эң-не таарымчалыг дээрзинге чөпшээрежир боор силер. Ол — өг-бүленің ынаныштыг уязы, аңаа уруг-дарыы өзер, кайнаар-даа чоруп-чоруп, аңаа албан эвээ келир. Хууда бажың — кижиниң бойдуска чоокшуладыр, ол аңаа дуза-лал ажыл-агыйын тудуп, немелде аъш-чем продуктуларын алыр.

Чурттакчы чоннуң хууда бажың-балгат тударынга сонуургалын, чүткүлүн партия болгаш чазак канчаар деткип турарының черечизи болза, СЭКП Төп Комитединиң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Хууда чуртталга тудуун хөгжүдерин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» бо чылдың февраль 11-деги доктаалы болур. Ында хууда бажың тудуунга чер участоктары тускайлап бээринге, материалдар-биле хандырылгада турган үндезин чок кызыгаарлаашкыннарны чок кылырының, бажың тудуп алыр дээннерге, материалдыг, моральдыг, саң-хөө деткимчезин көргүзериниң хөй талалыг хемчеглери көрдүнген.

Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, Кызыл хоорай Совединиң «Спутник» чуртталга районунуң тудуун калбартыр дугайында шиитпирлери база-ла бо сорулгаларны боттандырарынга көрдүнген.

Бистиң Кызылда сөөлгү каш чылдарда кооператив бажыңнарының тудуу сайзырап турар болгай. Чаагайжыдылганың бүгү хевирлерин бар баштайгы 80 квартиралыг кооператив бажыңынче чурттакчылар эртхен чылдың күзүүнде көжүп кирген. Ам ийиги болгаш үшкү бажыңнар туттунуп турар.

— «Спутник» районну тодаргайлаарга...

— Бо чуртталга тудуунуң районунуң талазы-биле шиитпирлер хүлээп алдыган. Ол хоорайның мурнуу-чөөн талазынга, эрги аэропорт ындынга, улуг орук артынга турар. Ниити шөлү 110 гектар. Шиитпирлерде хүлээдип, айытканын ёзугаар чылыг, ыңкер суг хандырылгазының канализация четкилериниң тудуун «Кызыл —цэс тудуг» эргелел, «Тыва суг тудуг», «Тыва тудуг» трестер кылыр. Радио, телефон шугумнарын харылзаа эргелелиниң септелге-тудуг участогунга хүлээткен. Ынчангаш аңаа хууда чуртталга бажыңнарынга бажың чаңының участогундан аңгыда хоорай бажыңнарының бүгү чаагайжыдылгазы база көрдүнген болур.

—...Кажан эгелей бээрил?

— Чурттакчылыг девискээрниң, ниитизи-биле кандыг-бир тудугуң чүгле чаңгыс төлевилели безин үш чадалыг ажылдардан тургустунар болгай. Бирээде, тодаргай планнаашкынның төлевилели —ында каяа кандыг тудугну, чүнү тударын айтыр. Бо төлевилел амгы үеде колдуунда доозулган. Бадылаттынар деп турар. Ийиде, тудугну кылып чорударының төлевилели, мону май ортан үезинге чедир доозар кылдыр доктаатқан. Үште, объектилерни каяа тударын айтыр чадазы —мону ийиги чартык чылда эгелээр. Ооң соонда тудугну тудуп кириптер...

— Кымнар чүнү тударыл?

— Чаа чуртталга районунуң кол өзээ болур тудугларны —1-ден 5 чедир каът бажыңнарны будүүлге, организация, албан черлери тударын. Чижээ, 18 квартиралыг бажыңнарны (олар 2-3-4-5-даа каът боон болур) харылзаа эргелели 12-ниң, «Тыва автотранс» каттыжыышкын— 18-ти, Культура министерствозу — 13-тү, «Тыва автоорук» эргелел —9-ту, ниитизи-биле оске-даа элээн хөй будүүлге, организациялар 134 бажыңны тударын чагыш киирген. Ийи квартиралыг бажыңнарның саны —296. А ол чуртталга району будеп бээрге аңаа 3300-3500 өг-бүле чуруттаар. Хуусаазы — 2000 чылга чедер. Моон алгаш көөрге, бо дыка улуг программа.

Хууда бажың тудар күзелдиглерге баштайында 300 бажың шолуун хуваап бээрин көрген турган. Амга чедир киргеп билдириишкиннерниң саны 490 чедип турар. Эде көөр, таарыштыр шиитпирлээр апаар. Оон аңгыда ол девискээрни социал, садыг, культура хандырылгазының тудуглары-биле дериири көрдүнген. Оларны хооркүүскомнуң капитал тудуг кылдызының акшаландырыышкынын-биле база аңаа чуртталга тудуунга киржир будүүлге, организацияларның ажыл-хөреңгилериниң үлүү-биле тудар.

— А хуу тудукчулар?

— Хуузунда бажың тудуп алыр хамаатылар иниити улуг четкилерден бодунуг бажыңнына чедир чылыг, ыңкер суг, канализация шугумнарының тудуунуң өртээл төлээр азы боттары тудуп алыр. Хуузунда бажыңының девискээрин, турар черин айтыртып алган соонда аңаа каңдыг бажың, чүден, канчалдыр тудуп алырын хамаатыны боду шиитпирлээр. Ынчалзажок ниити хоорай тудуунуң архитектуразын, чараш, көрүштүүн барымдаалааш, хууда тудугларның телевилелин база кылып турар, хамаатылар оортан шилип алыр апаар. Чудук, брус, куткан бетондан, белен блоктардан тудуп алыры база хамаатыларның эргезинде. Ол-ла бүгү материалдар-биле хандырылганың айтырыылары база шиитпирлеттинер, дуза чедиреринің хемчеглери алдынар апаар.

— Бажың тудар күзелдиниң шыгжамыр акша-хөреңгилери чедишпес болза канчаарыл?

— Бо айтырыг мөңгө дөрт хамаарышпас-даа болза, каш сос-биле тайылбырлатпарын күзидайн. Үстүнде адаанывыс доктаалда көдээге болгаш хоорай чергелерге хуузунда бажың тудуп алыр хамаатыларга күрүнеден чээли бээринің чурумун хемчээлин, хуусааларын айытқан болгай. Чижээ, хоорайларга болгаш хоорай хевиринде ажылчын суурларынга бажың тудуп алыр күзелдиглерге 20 муң рубль түңге чедир чээлиг 25 чыл иштинде эңгидер хуусаалыг кылдыр берип болур. Ол доктаал ёзугаар хамаатыны хууда бажыңының тудуун керээ ёзугаар тудуг организацияларынга, тудуг кооперативтерниге долузу-биле ажыл чамдыызын туттуруп алгаш, өртек-үнезин төлеп бээр. Шыдаар кижи болза, бажыңының тудуун долузу-биле боду-даа кылып ап болдурар. Ынчангаш мында аргалар дыка хөй. Үүгле күзел болгаш сорук керек.

Мындыг үүлдү база айтып каалыңар: ол девискээрге тудар бажыңнарның бир дөрбелчин метр чуртталга шөлүнүң өртек-үнезин ортумаа-биле 400 рубль деп санаттынган. Тудуп каан 50 дөрбелчин метр шөлдүг бажыңны садып алыр болза, 20 муң рубль болур ышкажыл. А боду тудар болза, чарыгдалдар ээзээ дээрзи кижи бүрүзүнге билдингир боор.

— Ол чаа районга ыш кажан буртугайны бээрил?

— Аңаа ыш буртулавазын, төпчүткен одалга, суг, канализация болуруи демин-не чугаалаан ышкажыгай бис. Дөрт утказы-биле, кажан чуртталгылар чуртталга бээрил деп айтырыгны янчаар көөр бис ыйнаан. Ынчангаш ынчан деп чугаалаары чөрле берге. Толевилелдээ безин доозулбаан-дыр. Олар будүүлге-ле бис участоларыны, черин айтып бере бээр үезүлүг бис. Оон ыңай гудукчулардан, инженер четкилериниң салыкчыларындан хамаарыжыр. А аңаа чедир толевилекчи — «Красноярскгражданпроект» институттуң Тыва филиалының шимчеңгир, тывынгыр ажылындан бүгү чүве хамаарыжыр. Оларже удуг идегел-биле көөр бис, ынчангаш оларга онзагай улуг харыысалга онаашкан. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында районнуң тудуг төлевилелин (бирги ээлчээн) бо чылдың май 15-ке чедир доозарын оларга дааскан.

А черни айтыртып апкан тудукчулар инженер четкилери озаалдаар чүве болза, ыңнап-ла, ыш буртулады бээри база чадавас. Ынчалдажок чуртталга программазын, бо чидиг социал айтырыгны шиитпирлээрииге салдарлыг бо херекке соңгаарлаарыңкын, эрги ёзу-биле хамаарылга турбазын дээш бүгү харыысалганы медерел билири, эде тургустунуушкунуң ёзуу-биле ажылдаары күзелчиг.

Беседаны Мижит-оол САЛАЯ белеткээн.

Чугула темага интервью

ТАРЫЛГАГА

«Алдан-Маадыр» совхозтуң автопарыгында болгаш МТМ-зинде ажыл бо хүннерде хайныышкыныңыг, Т-150К деп маркалыг чеди тракторнуң бежи ажылдап турар, ийизиниг капитал септелгени дооскан. МТЗ-82 деп сес тракторнуң септелгези доозулган. ДТ-75, МТЗ-80, Т-40 тракторлар септеттингеп.

Бедик мергежилдиг оң бир септекчиден Серен-оол Ховалыг, Макар Ондар, Бойду Ооржак, Владимир Монгуш олар боттарыңа онзагай ажылынга ээ-харыысалгалыың көргүзүп, оскелериге үлегерлиг болуп турар.

Техника септелгезин март 10-да белениниң шугумунга тургузар дээн хүлээлге турза-даа, андазын, сеялка, культиватор чижектиг көдээ ажыл-агый агрегатларның септелгези бо хүнерге чедир шуудавайн турар.

«КАРА-ДАГ» КООПЕРАТИВ

«Алдан-Маадыр» совхозтуң төвүнде Сүт-Хөл райпозунуң шугуму-биле чоокта чаа кооператив ажыткан. Ону «Кара-Даг» деп адаан. Ол үүгле алдан-маадыржыларга эвес, ажыл-херек аайы-биле, амы-хууда чорук будурүп алыр дээш өске черлерден келгеннерге таарымчалыг болуп, ниитиниң чемненилгезинге үлүүн хирешаа-биле киирип эгелээн.

Совхоз столованың ажылдавайн барган таварылгада, «Кара-Дагдан» чемненикчилер күнүзидир үзүктелбес. Кара-Даг кудумчузунда ниитаал чурттаар бажыңның бир квартирazында тургустунган кооперативтиң ажылдакчылары бажыңны чемненикчилерге эптиг кылдыр дераэш, даштыкы верандазың пироги, боова-бооргак хаарар чер кылдыр ажыглап турар.

Хүн бүрүде кылын турар чемнери-биле аралаштырманчы-хуужуурну база белеткеп турар. Кооператив бут кырынга бажыг туруптарга, соктаан далган, тараа чижектиг национал чемнерни кылып, чонга садарының айтырыын көдүрерин кооперативтиң ажылдакчылары болгаш чемненикчилер бодап, саналдап турар.

Валентина САТ,
Сүт-Хөл район.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ — КИЖИ

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ҮНДҮРҮЛГЕЗИНДЕ:

«УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязы

БО БЕШ ЧЫЛДА... үүр-мектеп садар бараан саарылгазын өстүрериниң бедик темпилерин хандырар, садыглаашкынны база хөй-ниити чемненилгезин организастаарын дыка эки-жидер» — дел, СЭКП-ниң XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде онзалап айыткан. Чонну хереглел барааннары-биле улам долу хандырар талазы-биле улуг сорулгалар бистиң республиканың кооператорларының мурнунда салдынган. Он ийиги беш чылда эзиртир суксун чокта бараан саарылгазын 39,3 хуу өстүрери көрдүнген. Бо сорулга чедиишкинниг күүсеттинер болза, чурттакчы бүрүзү чылда ортумаа-биле 1127 рубльдиң бараанын садып алыр. Ол бүгүнү чедип алырда, материал-техниктиг баазаны база эжикидер апаар.

Ол сорулгаларны боттандырарынга партия конференциязын төлептиг уткуурунга садыг болгаш ниитиниң чемненилгезиниң бүгү ажылдакчыларының демниг күжү, хандырылга адырында кижи бүрүзүнүң үгаан-медерелиндең эгелээш ажыл-ижинге чедир эде чаартынары негеттинери албан. Оларның-биле кады садыг организацияларының удуртукчуларының ажылының стилин база методтарын өскертири — кол түүл. Бо бүгүнү бистиң ажылчын кооперациязының коллективи база өөренип көрүп, черле ынчаш үениң негелдези-биле ажылдаарының курлавырларын долу ажыглаарынче аргаларны тып турар. Көдээ чурттакчыларның садыг хандырылгазын улам долу хандырары-биле бир-ле дугаарында материал-техниктиг баазаны калбарткан. Эрткен чылын 470 дөрбелчин метр шөлдүг культура, ажыл-агый бараанары база ном магазиннери ажыглалга кирген. Кайы-даа магазиннерде чаа дериг-херекселдерни салыылаан. Кызылдың садыг баазалары-биле баш бурунгаар харылзаалары кылып, оон бараан алырын үзүктелдирбейн келген. Ынчангаш кайы-даа магазиннерге барааннарны болдунарла шаа-биле киирип, чонга бараалгадырын кызыдып турар. Магазиннерниң деллгирлеринге барааннарны бүрүнү-биле делгеп, оон өртектерин билдингир, тодаргай көргүскен турарын чедип алыр хемчеглерни ап келген. Садып алыкчыларга эң-не таарымчалыг чүве — оларга барааннарны боттары шилип алыр арганы түргусканы. Ийиде, магазиннерни чаңгыс черде төпчүткени болур. Бо бүгү хереглекчилерниң үе камналгазынга дыка таарымчалыг.

Чылдың кандыг-даа үелеринде малчынарны аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарыбиле үзүктел чок хандырарывыс— кол сорулга. Ажылагыйларның девискээрлеринде малчынарда ийи автомагазинни быжыглаан. Оларның малчыннарже үнүүшкүн кылыр графигин тургускан болгаш контрольга алган. Совхозтарның сүт-бараан фермаларында чугула хереглелдиң барааннарын садар ларёктарны тургускан. Кызыг-чай чок ажылдыг кижилерге бо дыка дузалыг.

Бистиң коллективте кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу кызыырган. Чылдагаан чок ажылдан өзалдаар кижи турбастаан. Ажыл шагының чидирин эвээжээн. Ажыл шагын чөп ажыглаанындан күш-ажылдың сальгла-чурумун быжыглаанындан чурттакчы чонну бараннар-биле хандырылгазын экижидерине оон дузазы бар. Оларны өөредип, кижизидеринге база бичче эвес болган дээрзин демдеглээр апаар. Коллектив үүрмектеп садар бараан саарылгазының эрткен чыл планын 100,2 хуу, белеткел саарылгазының — 115,5, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 100,2 орулга планын — 100 хуу күүсеткен. Ол ышкаш эрткен чылдың түңнели-биле тус-тус магазиннерде коллективтер аразынга чарлаан маргылдаага Арыскаанның холушкак (эргелекчизи Хеймерек Сандан), Арыг-Үзүүнде ажылагый (эргелекчизи Валентина Араптан) барааннар магазиннери боттарының планның онаалдаларын багай эвес күүседип турар. Кандыг-даа магазинниң садыгжылары чүгле план күүселдезинче сагыш салыр эвес, харын бир-ле дугаарында садып алыкчыларга эптиг байдалды тургузуп, бараан бүрүзүн көскү черлерге делгеп салыр ужурлуг. Оон өртээн билдингир, тода кылдыр айтып бижиири — чугула негелде. Ол медээлерни көскү айтырыгдан аңгыда, чонуң чагыгларын демдеглел дептерге дангылаашаш, оон күүселдезин дээш шимченгир, түттүнгүр ажылдаары негеттинер. Аъш-чем бараанныңда хуусаалыг садар барааннарны үезинде чонга четчир шаа-биле садарын утпас ужурлуг. Кандыг-бир хүлээп алган бараан сайгартынмайн үрелип каар болза каража болур. Ынчангаш үстүнде адааным магазиннериң садыгжылары садыгның бо бүгү негелделерин хажытпайн чонунга өредамчылгал чок бараан болуп келген.

Садыг шугумунда ажылдап турарларның хөй кезии — ол талазы-биле билиг чедип алган кадрлар. Садыгжы кадрларының шынар составын экижидерине партия болгаш совет организа-

циязының баштаар черинин даргазы.

АЛЧЫЛАРГА ӨӨРҮҮР БИС ЫРАК-УЗАК чурттап орар малчыннарга автомагазин үезинде чедип турары черле чугула. Бисти харылаар автомагазин айда ийи удаа келир. Чолаачызы Байыр-оол Дамчай, а садыгжызы Наташа Дамчай, Чогум далган, үс, чуурга, мүнге каар макарон кылыгларын үргүлүү экижээр. Үлетпүр барааннарындан— ургларга күш-культурага кедер хептер бродни идиктер, улуг өртектиг, шынарлыг кылган сапожкилер, джемперлер— 44-48 размерлии келбес. Ол ышкаш дашты дүктүг тоннар ховар келир. Мал төрүлгезиниң үезинде автомагазинни үшдаа удаа чорудуп турарын малчыннар күзээрлер.

Шагда малчыннар хлебти боттары быжырып чип турган. Ол эки. Ам бистиң малчыннарывыста хлеб быжырып чип орар кижи көзүлбестир. Чүге дээрге дрожжи тывылбас. Ону быжырарынга ажыктыг чок болза, кылдынмас болгай. Моон соңгаар ону өөренип көөрү артык эвес.

Бригадавыста он кодан бар. Шупту бажыңныг. Электри чырыын ажыглаваийн орар кижи чок. Телевизорни-даа көрүп, солун, сеткүүлдерни-даа чагыдып алган. Бодум республика солунарындан аңгыда, «Монголия», «Корея», «Работница» сеткүүлдерни чагыдып алган номчуп турар мен. Кижи эмчизи бо-ла келир. Чамдыкта өг-бүле бүрүзүнүң кежигүннерии бөлүүбиле алгаш, Арыг-Үзүүнгедаа шинчилге эрттире бээр. Ол бистиң кадыкшылывыска дыка дузалыг. Эрткен чылдың төнчүзүнде Культура бажыңының «Сыын-Чүрээ» бот-тывынгыр уран чүүл коллективи концерт көргүзүп чораан. Ол концертин олар өг бүрүзүн кезип чорааш, көргүстү. Оларның кызымаан кайгадывыс. Малчын бүрүзү оларга өөрүп четтиргенин илередип турдувус.

Малчыннарның аразында пенсияже үдеткен кижилер база бар. Ынчалзажок олар ол ажылында хевээр. Хавакчык Түлүш суурже көжүп кирер дээрге, бажың чок. Өг-бүленің кежигүннерии хөй. Черле ынчаш, үр чылдарда совхозунга хөй малдан келгеннерин дарый бажыңбалгат-биле хандырар айтырыг бисте дыка кошкак. Профэвилел комитединиң даргазы Отукай Түлүшович Хавакчык. Бажың үлээр комиссияда чеди кижи бар. Бодум оон кежигүнү мен. Ол хирезинде меңээ чаңгыс-даа катап дыңнатпаан. Бажың үлээр айтырыгны шиитпирлээрде, ажык-чарлыг чорукту демократияны сагыры — хүннүң чугула айтырыы. Бистиинде ол чок. Бажың бээрде бүгү талабиле сайгарып байдалды өөренип көөрү чугула хире.

Коданывыста дунгужун төрүүр 359 хөй бар. Оларның 290 хиреи төрүпкеп. Хойларның болгаш оон төрээн чаш төлүнүң деңгилдези түгээр. Бир хойдан 3 килограмм 100 грамм дүк кыргыыр, үүс баштан-на 80 чаш төл камгалап алырын хүлээнген бис. Хүлээнген планны күүседир дээш кызар апаар. Ынчалзажок кадарып турар хойларывыс — ийиги класстыы. Харын-даа үшкү класстыы безин бар. Кара хойлар арбын. Моңу тускай эртемниглер өөренип көөр болза эки.

Ниитиниң малын кадарып орар малчыннарның хандырылгазын үзүктелдирбейн турарынга өөрүп орар бис. Малчыннарның ажылынга ол база кончуг саларлыг. Мал төрүй берген үеде бир машина токпак-ыяш, 3 тонна хөмүр-дашты кодан бүрүзүнге дүжүрүп бээр-дир. Малчынарны бо хире хандырыдып турда багай ажылдаары биске эгенчиг.

Күскелмаа МУНЗУК,
Иштии-Хемде № 1 хойжу бригаданың малчыны, көдээ Совет депутады.

Улуг-Хем район.

ХАРАМНАНГАНЫ КАРАЖАГА ЧЕДИРГЕН

Мээң амыдыралым Барлык шөлүү-биле холбашкан. Анаа тараа тарып, мал азыраар сиген белеткеп ап-даа келдим. Чеден ажыр харлапкан чурттаалгамда чүнү көрбедим дээр! Сөөлгү 10—15 чылдарның иштинде аңаа суггарылга системазын кылган сөөлүнде эгүүр шагдан эвээ чыткан дазырларге үнүш үнүп, Барлывыс шолу байлак дүжүт алырының базазы болу бергени кижи бүрүзүнүң сеткилин өөртүр.

Бо девискээрге тараа, когаадан аңгыда тарып өстүрген, чайгаар үнген сигенни ниитиниң малынга чиртирибиле чүгле «Барлык» совхоз эвес, харын районуң өске совхозтары, Бай-Тайга, Мөнгүн-Тайга районнарның ажыл-агыйларындан чоруткан механизастаан звенолар кээп кезип, ажаап, бөлүп ап турар.

Мен маңаа «Барлык» совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемчиглери черинии беримчезин чедир ажыглавайн турарынга хамаарыштыр сеткилимде өйүп чоруур бодалдарымны илередир бодадым. Мурнуку чылдарда сиген кезилдезининң үези келирге, механизастаан звенолар-биле чергелештир Аксы-Барлык, Саадак-Терек суурлардан хөй хол кадыырлыг кижилер ажылдап кириптер турду. Эрткен чайын байдалыңдыг эвес болган. Суурлардан эки тура-биле сигенчилер барбаан. Чылдагааны чүдел? Совхозтуң экономистери холбие белеткээн сигенниң тонна аайы-биле төлевирин ажылдаар аргажок кылдыр кудулаткан. Ажык дээр адаа ховура, изиг, өл-чаъстыг үелерде амыр-дыш чок, дерин төп ажылдааш, шоолуг акша албас боорга, сонуургал өшкеп ойталаан.

Бижиктиг-Хаяның малчынарын сиген белеткелинге шуут киириштирбээн. Аксы-Барлыктан каш-ла хойжулар эвээш сиген белеткээн аттыг болган. Барлык шөлүнүң буга-сумуннар кыдыы, чадаң ыяштар, хараганнар аразында тракторларга кошкан кезер машиналар ап шыдавас черлеринде он-он тонналы кезии ап болур хоолулуг, чаагай сиген алдынмаган, кургап калган. Аңаа тус черниң хоочун чурттакчылары, бистер, аажок хомудап, чугаалажыпдаа турдувус.

- Бойдус сагыш ышкаш, өршээлди хайырлаваан. Хар улуг, дошкун кыш эртип турар. Совхозта белеткеттинген эвээш мал чеминиң курлавыры бо хүннерде төнүп турар, «Думчукка тулганда быаза сугжу» дээн ышкаш, удуртукчулар ам кээп девидеп, бригада төвүнде ыяштарның чиңге будуктарын, хараганнарны дээрбедеп, өске черлерден оранчок улуг өртек-биле мал чеми садып алыр арга диленип, чоруп турарын көргеш, черде каапканы хөй сиген кижиниң бодалынга хараадал-биле чуруттунуп келир.

Коданнарда байдал дүвүренчиг. Чиртир чүүлдер чогундан хойларның дедиглидези хүинүп-не кудулап, эминде сүт чок төрүп, хураганнар хорап эгелээн. Совхозувус бо чылын мал бажыңың талазы-биле улуг когаралга таваржып болурунуң кырында келген.

Мал чеми белеткээриниң өртек-үнезин эмин эрттир кудулатпайн, таарыштыр көрүп, суурларның чурттакчыларын, малчыннарны эвилелдээн болза, байдал сыр өске турар ийин.

Харамнанганы каражага чедирген деп чүве бо-дур. Совхоз директору Д. Б. Саая, кол экономист А. А. Ооржак, кол бухгалтер Л. С. Монгуш оон түңнел үндүрүп, боданганы дээре.

Маңзыр оол ХЕРТЕК,
күш-ажылдың хоочуну.

Специалистиң бодалы

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГА— ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Бистиң чуртувуста боттандырып турар эде тургустунуушкуннуң амгы үе-чадазында биргн эвлечегде шиитпирлээр сорулгаларның санынга экономиканы демократчыдарын киирген. Чүге?

Кажан бүдүрүлгени эргелеп башкарарын «устүнден» боттандырып, кажан күш-ажылчы коллектив өске кижилерниң айтышкыннарын дыңнангыры-биле күүседип турда, кижилер шынап-ла ажыл-агыйжы ээлер бооп болур бе, ынчзш? — Чок, деп харыы дыңналыры чөптүг. Ынчангаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарынче бүгү ажылчы коллективтерниң бот башкарылгазы боттуг түүл болур. Бот-тускайлаң ындыг чорукту будүрүлгелерге хандырары амгы үениң кол сорулгаларының бирээзи бооп турар.

Ооң-биле кады бот-тускайлаң болур чорукту эргелеп башкарырынга ажылчы коллективтерниң бот-башкарылгазын чамчыштыр боттандырганда боттуг болур.

1988 чылдың январьдан эгелеп күштүг болган Күрүне будүрүлгезиниң дугайында хоойлу эргелеп башкарылга органнарынга (ниити хурал болгаш күш-ажылчы коллективтив чөвүлели) улуг эргелерни берген. Олар планны бадыларын, будүрүлгени техниктиг эде дерилри, социал хогжүлде болгаш өске-даа стратеттиг чугула сорулгаларны шиитпирлээрлер. Күш-ажылчы коллектив чөвүлели барык-ла будүрүлгениң коллективтиг директору бооп турар. Ооң-биле кады будүрүлгениң аңгы директору база бар болгай.

Мооң мурнунда директор кижини коллективти баштап турар кижи кылдыр көрүп турган болза, ам ол коллектив кижилерин чедип алгаш, орук айтып бээр кижизи, мурнакчы идеяларның генератору болур ужурлуг. Ооң сорулгалары улам шыңгыраан; директор шиитпирлерни анаала үлээп албас, ону чогуур чүүлдерге үндезилээр, тайылбырлаар, ажык-чарлыг болурунуң байдалынга камгалаар. Бир эвес олар частырыгларлыг болу берзе — оон ойталаары эргежок чугула. Моон алгаш көөрге, күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазы кошкаваан болгаш харын ажыл-агый удуртукчуларының ролюн болгаш харыысалгазын улам күштелдирген.

Эргелеп башкарылгага демократтыг эгелээшкиннерни хөгжүдериниң бир чугула угланыышкыны болза, бригадирден кол директорга чедир ажыл-агый удуртукчуларының соңгулдалыг болурун хөойлужуткаңы болур. Соңгулдаларны күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга азы оон төлээлекчилериниң конференциязынга чорудар, чүвени эки билир, шыңгыы, ажылчы чонну эдертип шыдаар кижилерни удуртур ажылга бадылаашкынның хөй нуруузун барымдаалап соңгуур.

Бо ажылда чамдык бергелер база бар харын. Соңгулдалыг кайы-бир албан дужаалга соңгуур төлептиг кандидатураларны шилип алыры ындыг-ла белен эвес бооп турар. А кабинеттерниң хаалгыг эжиктериниң артында белектээн курлавырларны кандидатураларга киирерге ол күш-ажылчы коллективтерге таарышпайн баар. Ынчангаш ам соңгуур кандидаттарны ажык-чарлыг, будүрүлгелерниң ажылчыннарын киириштирип тыкары чугула апарган. Эргелеп башкарылганың амгы үедеги аргаларын эки билбес, билии четпес удуртукчуларны өөредириниң айтырыы бир янзы апарган. Ажылга бедик төнчү түңнелдерни чедир алырынга кижилерниң соңгуралын оттурар экономиктиг идиг берипшкиннери ам-даа сайзырангай эвес. Эргелеп башкарылганы боттандырарының дуржулгазы база бисте эвээш. Бо бүгү чүүлдерни, реформаны боттандырып тура, үзе шиитпирлээр.

Евгений ТОРКАНОВСКИЙ.
(ПМА).

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ

КАНДЫГ-ДАА ажылдакчы азы ажылчын бирле дугаарында бот-харыысалгазын бодаар үениң келгенин бо. Эрги чаңчылдардан үштунар. Ажылынга чаа аргаларны тывар. Шимченгир, тывыңгыр ажылдаар. Ылаңгыя чон-биле тудуш ажылдыг кижилер оларга бедик культурлуг бараан болур. Бо бүгү амгы үениң хажык чок сагыыр негелдезин-дир. Ол негелделерни бистиң Арыг-Үзүүнде № 2 аъш-чем бараанныр магазининиң садыгжылары хаңы өөренип көрүп, оон күүселдезин чедип алыр дээш оралдажыышкыннарны кылып турар бис.

Бистиң магазынывиске кандыг-даа бараанныры хостуг шилип алыр. Ынчангаш бараанныры бичии хаптарга савалаш, делгиирлерге салгылап каар. Өртээн айтыры албан. Кол чүве — садып алыкчыларның чагыгларын күүседири. Колбаса, компот, үе-болгаш өске-даа ховар бараанныры 17 шахтаа үгелеп садар кылдыр доктаатканн. Ол садарда каш килограммнап садарын оочурда кижилер-биле сүмележип алыр бис. Мынчаар сүмележип алырга, кандыг-даа чөрүлдээ болбас.

Уруглар чемнерин хирешаа-биле ап турар бис. Неделяда бир катап сүттү 180 килограммны, сметананы 110 килограммны, творогту 40—50 килограммны чурттакчыларга садып турарывыс чаңчылчаан. Бо чемнер Шагаан-Арыгның сүт заводундан келир. Чурттакчыларга догерезиниге четпес болганда, бир өг-бүлеге чүү хире хемчээлдиг садарын чон-биле дугуржуп алырывыс ал-бан. Дагаа чуургазын база чедиштирерин кызыдар бис.

Аъш-чем бараанныр магазинии чонуң хандыртынар кол черн болганда, ажыдар шагындан хажыдыышкын болдурбазынче сагыш салып келдивис. Ранса Чүсүмаа бараанныр савалаарын баш бурунгаар белеткеп алыр. Өске-даа өөрү дузалажып турар. Зинаида Монгуш магазинге аштакчылап, оон соонда пекарняга хлеб быжырып-даа ажылдаан. Ажылынга кызымак боорга, магазинге бараанныр деңзилеп, савалаар черге-даа ажылдадып турган. Аңаа элээн үр болган соонда, чоорту садыгжыже шилчээн. Галина Шырбан-биле Кызылдың садыг училищезин доостувус. Бо чылын Абаканның садыг училищезин дооскан Валентина Агар-оол ажылдап келди. Моон алгаш көөрге күжүүс четчир.

Тамара КОМБУ,
садыгжы.

Көдээ чонуң садыг хандырылгазын экижидери —кол айтырыгларның бирээзи. Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозта ажылчын кооперациязының коллективи чурттакчы чонну аъш-чем болгаш үлетпүр бараанныры-биле үзүктел чок хандырар дээш багай эвес ажылдап келген. Кооператорлар он ийиги беш чылдың ийиги чылын бүгү көргүзүү талазы-биле ажыр күүсеткен. Оларны 1987 чылдын социалистиг чарыжынга тинлекчи болганы дээш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдерниң область чөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаан.

Кооператорлар он ийиги беш чылдың үшкү чылының баштайгы айларында база ол-ла темпизин салбайн ажылдап турар. Январьда 263 муң рубльдиң үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 271 муң рубльге азы 103 хуу боттандырган февральдың көргүзүү база эки. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээргe, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзулдези — 15,4 хуу болган.

Ажылчын кооперацияның коллективиниң СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын канчаар уткуур дээш ажылдап турарын номчукчуларга бо булуң таныштырар.

АРЫГ-ҮЗҮҮ ХЛЕВИ — АМДАННЫГ-ЛА

СУУРНУҢ кедезинде, чазагныг орукче талазында, даштын агартыр чугайлап каан, бедик туулбу бажың өскелериниден ылгалып көзүлдү. Оон девискээрин долгандыр херимнеп каан. Херим иштинде ол бажынче кире бергеш, узун коридор-биле кылаштап орарга, оң талазында бичежек өрээл бар. Олче киргеш, стол артында кичээнгейлиг бижиттинген мөге-шыырак кыска ужуражы бердим. Ол пекарня эргелекчизи Зоя Кыртынмай болду. Оон келген кижилер-биле эптиг-эзелдек чугаалажырын дораан эскердим. Ажылын тайылбырлап таныштыра-дыр:

— Арыг-Үзүү суурдан аңгыда, Арыскан, Иштии-Хем, Ак-Туруг суурларның чурттакчыларын, малчыннарны булочка кылыгларын-биле хандырып турар бис. Чамдыкта Шагаан-Арыгдан-даа чагыг келир-дир. Хлеб быжырыкчылар хаңы билир, ажылынга мергежээн болгаш быжырган хлевиниң шынарыдаа чаагай болурун оларның-биле беседалажып ажылын көргеш бүзүредим.

Бо бүгүдең алгаш көөрге, көдээде чурттакчыларның амыдыралы хоорайныыңдан ылгалбас ышкажыл. Чаагай быжырган хлеб, булочка болгаш кондитер кылыгларын өреге бүрүзүнүң столунга чоргаар делгеттинер. Оон будүрүкчүлерин чон үнелеп чугаалажырын аңаа баргаш чурттакчылардан-даа, кады чораан өөрүмден-даа дыңнап мага хандым. Арыг-Үзүү чоогундан эрткен-дүшкен чон аъш-чем бараанныр магазининден хлеб садып албайн барбас. Чүге дээрге оны быжырганы чаагай.

Аныяк кыс бо бүгүнү тайылбырлавышаан, кочалга паш чугган чуундузун кутказ, чиик-чиих баскылаашаш, дашкаар үнүптү. Ында ажылдап турар кыстарның мергежилинге өөренгенин, шалыпкынын магадавышаан, кожазында кондитерлер өрээлинче кирип бар чорумда, ыяш хааржакта дистиндир салгылап каан, чап-чаа быжырган булочкалар көдүрген уруг карыштыр үндү. Мында база ажыл хайныышкынныг. Бир улуг печкадан быжырган далганнарны кидии-түлүк үштүп, улаштыр ыяш хааржактарга чыскаай салгылады. А өске ийи кыс улуг паштa хөөткеп далганны деңзилээш, хевир киир тутказ, быжырарынга белеткей салгылап бээр болду. Оларның ажылын сонуургап турумда, Янчанмаа Түлүш:

— Бо булочкалар база чаңгыс аай хемчээлдиг. Быжырар бетинде 220 грамм кылдыр деңзилеп алыр. Кажан быжырыптарга, арыг деңзизи 200 грамм болур. Айда 300 тонна чедир быжырар бис. Цех бичии. Частан бээр улуг цех ажыттынар.

Ооң өөрү Наташа Маадыр-оол, Кызылдың кооперация училищезинин сургуулдары практикалап турар Чечек Окан, Салчак Шивит оларның быжырган булочкаларының амданы чаагай, шынарыдаа эки. Быжырганы безин көрүштүг. Песочникти база быжырып турар. Хлеб, булочка кылырының технологиязын кондитерлер быжырыкчылар хаңы билир, ажылынга мергежээн болгаш быжырган хлевиниң шынарыдаа чаагай болурун оларның-биле беседалажып ажылын көргеш бүзүредим.

Бо бүгүдең алгаш көөрге, көдээде чурттакчыларның амыдыралы хоорайныыңдан ылгалбас ышкажыл. Чаагай быжырган хлеб, булочка болгаш кондитер кылыгларын өреге бүрүзүнүң столунга чоргаар делгеттинер. Оон будүрүкчүлерин чон үнелеп чугаалажырын аңаа баргаш чурттакчылардан-даа, кады чораан өөрүмден-даа дыңнап мага хандым. Арыг-Үзүү чоогундан эрткен-дүшкен чон аъш-чем бараанныр магазининден хлеб садып албайн барбас. Чүге дээрге оны быжырганы чаагай.

Сиригмаа ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: пекарня эргелекчизи Зоя Кыртынмай; (солагай таладан) № 2 аъш-чем бараанныр магазининде садыгжылар Тамара Комбу биле Валентина Агар-оол оларның хлеб хүлээп ап турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Делегейниң херээженнер хүну ~ Март 8-ке уткуштур

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Аратмаа Чажапааповна **Догбал** — «Кызыл-Даг» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Кара-кыс Шожаповна **Маадыр-оол** — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Сендиевна **Чудук** — Найырал суурда өг-бүле ээзи.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Раиса Донгаковна **Моңге** — «Бай-Тал» совхозтуң ажылчыны.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Вера Манзыровна **Кара-Донгак** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Садыгмаа Хойтгак-ооловна **Бай-Кара** — Эрги-Барлыктың участок амнелгезиниң акушерказы.

Дамна Кодур-ооловна **Моңгуш** — «Дөн-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Чеченмаа Сендажиевна **Ооржак** — «Дөн-Терезин» совхозтуң ажылчыны.

Мария Сериновна **Саая** — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Чечек Санчыевна **Ооржак** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Васильевна **Старцева** — чурттагга-коммунал ажыл-агыйының бүдүрүлге эргелелиниң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Зоя Хууртеевна **Баяндалай** — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Севил Доржуевна **Самбыла** — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Галина Александровна **Дагаажык** — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Августина Ивановна **Черменёва** — чонның амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде даараныкчы.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Лидия Хомушкуевна **Моңге** — Мугур-Аксы ортумак школазының техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Галина Донгаковна **Мунзук** — Мугур-Аксы ортумак школазында кижизидикчи башкы.

Ольга Хомушкуевна **Хертек** — чонның амыдырал хандырылга комбинадының даараныкчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Вера Сендажиевна **Кара-Сал** — ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Лидия Чимит-Доржуевна **Салчак** — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Тамара Салчаковна **Тондар** — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Анчимаа Хунан-Караевна **Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың февраль 24.

Хертек — чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң начальныгы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чайзат Олакаевна **Нордат** — Мөген-Бүрен ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Зоя Настыковна **Тойлу** — районнуң төп эмнелгезиниң акушер-гинекологу.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Сиилкмаа Сандыковна **Чооду** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Севилмаа Бадыевна **Сырат** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Розалия Дамбаевна **Чооду** — Берт-Дагның участок эмнелгезиниң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Анай Долумаевна **Чооду** — районнуң төп эмнелгезиниң повары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Нина Сергеевна **Ензак** — райпонуң улуг бухгалтери.

Кара-кыс Ивановна **Чооду** — райпо столоваязының повары.

Людмила Оюн-ооловна **Чооду** — Берт-Даг суурда өг-бүле ээзи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРГЕ ХАМААРЫЛГАЛЫГ БОЛУР

Совет херээженнер комитединиң даргазы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры З. П. ПУХОВАДАН ССРЭ-де херээженнер шимчээшкининиң чүгүле айтырыгларының дугайын чугаалап бээрин ПМА-ның кор. респондентизи Ирина Панова дилээн.

— Экономиканы, социал адырны болгаш угаан-бодал амыдыралын шынар талазы-биле чаа байдалче шилчидер дээш бурунгаар күчүлүг базымны кылыр ужурлуг харыысалгалыг уеде бистиң чуртувус турун турар болгай, Зоя Павловна. Бистиң чуртувустуң чер болганда тургустунуп турар херээженнер чөвүлелдери ниитилелди чаартырының чорудулгазында боттарының туружун тып алган бе?

— Совет чурттуң материаллыг болгаш угаан-бодал талаларын хаара тудуп турар революсчу чаартылгаларның үе-чадазы кижилерниң чогаадыкчы идепкейин бедик деңнелче көдүрген, оон дайлымы-биле хөй-ниити организацияларның, оон иштинде херээженнер чөвүлелдериниң күш-ажылчы, хөй-ниитичи көдүрүүшкүнү кажанты-зындан артык кыптыккан. Чөвүлелдериниң ниити саны 237 мун четкен, ынчалзажок ол сан хүннүң-не өзүп турар. Ийет, ниитилел-политиктиг амыдыралче, күрүнениң ажыл-херектерин эргелеп баштаарынче, бүдүрүлгечи, социал болгаш идея база аажы-чаң талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээринче херээженнерни улам долу хаара тудар ажылда херээженнер чөвүлелдерин боттарының туружун ёзулуг эөлөйкен деп бүзүрелдиг чугаалап болур. Ынчалзажок чурттагга-коммунал, амыдырал-медицина болгаш садыг хандырылгазын экижилдерин өг-бүлени быжыглаарынга хамаарышкан бүгүле чүүлдерже кичээнгейни күштелдирери улуг ужур-дузалыг.

— Өг-бүлелерде чедимчелиг эвес чорук, өг-бүлелериң чарлып турарының бедик деңнелдии хөй-ниитиниң дүвүредип турар. Чылдагаанарын социологтар болгай демографтар өөренип көрүп турар. Өг-бүлеге дузалаар кандыг херчеглер барыл, чугаалап көрүңерем?

— Өг-бүлелерниң чарлып турарының бедик деңнелдии дүвүренчиг болуп артыышаан (1986 чылда муң кижиже хамаарыштыр 10 кижи өгленип турда, 4 өг-бүле чарлып турган). Өг-бүлелерниң чарлыышкыныың түңнелинде 18 хар чедир назылыг 700 мун уруглар чылдыңна ада-иезиниң кайы-бирээзи чок артып каан турар. Өг-бүле тутка-ла, беш чыл четкелек, колдуунда-ла аныяк өг-бүлелер чарлып турар. Оон кол чылдагаанары: өг-бүле тудуп, чурттаарынга белен эвезин, аңаа четпес белеткенгени, бажың ажыл-агыйын ажыктыг кылдыр чорудуп билбези, материаллыг хандырылгазының сулазы болгаш өске-даа чүүлдер-дир.

Өг-бүлелерге дузаламчыны күрүне бүгү талазы-биле чедирип турар. Школа назы четпээн уруглар албан черлеринге уруглар кижизидилгези-биле холбашкан бүгү чарыгдалдарның бештиң дөрт хуузуун күрүне бодунга ап турар. Саатты болгаш бажуур үезинде долу төлевирлиг шөлээни, күш-ажыл стажын үзүктелдирбейн, ажылдаар черин хевээр арттырыышаан, чаш уруг будун чартык хар четкизеге чедир ону азыраары-биле долу эвес төлевирлиг шөлээни ие-херээженнерге берип турар. Хөй уругларлыг өг-бүлелерни күрүне квартиралар-биле бирги ээлчегде хандырар. Бажың ажылагыйын тургузуп азы чурттагга байдалдарын экижидип алыры-биле 1500 рубль хемчээлге 8 чыл иштинде төлээр хуусаалыг хуу чок үзээлиин аныяк өг-бүлелерге берип турар.

Чорудуп турар социал ол политика коску түңнелдерни берип эгелээни бистиң өөртүп турар. Чижээлээрге, 1985 чыл-биле деңээргe 1987 чылда чурттагга бажыңнарын ажыглагга кии е р и 13 хуу, школа назы четпес уруглар черлериниң тудуглары — 16 хуу, ниити школаларның — 27, эмнелгелериниң — 17, а клубтар болгаш культура бажыңнарының тудуглары — 72 хуу өскен.

А 1988 чылдың социал программазы база-ла өг-бүлелерге боттуг дуза чедирериниче утланган. Чурттагга тудуу бедик темпилер-биле хөгжүүр болзажок (2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы квартира азы хуу-да бажың-биле хандырары көрдүнген). чурттагга бажыңнарынга бодаарга, коммунал негелде-хереглелдерге капитал салыышкыннары бо чылын үш катап көвүдээр. Барык миллион хире уруглар турар саатарны болгаш яслилерни ажыглалга киирери планнаттынган. 1990 чылга чедир школа назыны четпес уруглар албан черлери-биле хандырылга бүрүн күүсеттинген турарын чедип алыр дээн сорулгага ол дыка чоокшулай бээр. Чонның төлевирлиг ачы-дузазының ниити хемчээли, аъш-чем болгаш үлетпүр бараанарын бүдүрери дыка өзеп.

— Ол бүгү — күрүне хемчеглери-дир, а херээженнер чөвүлелдери өг-бүлелерге кандыг дуза чедирип турарыл?

— Үстүнде адаттынган бүгү-ле айтырыгларны шиитпирлээринге херээженнер чөвүлелдери киржилгелиг. Ук айтырыгларны өске-даа хөй-ниити организацияларлы база шиитпирлежип турар болбайн аан, ынчалзажок оларның чангыыз-даа өг-лелерге оларның салым-хуузунга. херээженнер чөвүлелдери мыкаш- ол хире ындыг чоок эвес. Олар хөй уругларлыг өг-бүлелерге, чангыс бот-иелерге, чаа өглениишкеннерге, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочунарынга, назылап кырааннарга, инвалидтерге, өскүс уругларга, ада-иелериниң азыралы чок арткан уругларга дузалавышаан. уруглар кижизидилгеи дээш ада-иелериниң харыысалгазын бедидип турар.

Херээженнер чөвүлелдери ачы-буянныг, кандыг херең кылбас дээр! Уруглар садынга аныяк өг-бүлениң уруун тургузуп алырынга, хөй уругларлыг өг-бүлеге чаа квартира бээрин дүргедединге дузалаар, кырган-аваларга солун кежээлер организастаар дээш оон-даа ыңай. Чамдыкта эш хуу талазы-биле дуза чедирилгеи база негеттине бээр: бичии уругларны каактаар, дүштеки чем белеткээр, садыг баар... Дуза чедиришкинии черле төнчү чок болур дийин. Херээженнер чөвүлелдери оларның кежиктүннерин чүү эң-не дүвүредип турар болдур, олче кичээнгейни үглаар: берге кижизидилгедиг элээдилер-биле ажыл, уруглар садтарын, эмнелгелерни барып хынаары болгаш оон-даа өске.

Чурттуң херээженнер организацияларының хоойлудурүм ажылдан кылырынга киржилгезиниң дугайында каш сөс. Херээженнерниң байдалынга болгаш оларның уруг-дарыынга, ниитизи-биле өг-бүлеге хамаарышкан хоойлужудулгалар ажылдан кылырынга киржир арга бисте бар. Ылангыя сөөлгү он чылда бистиң чуртка херээженнерге чиигелделерни калбартырынче утланган шиитпирлер хүлээп албаан чаңгыс-даа ыңдыг чыл турбаан. Совет херээженнер комитединиң болгаш өскеда чамдык хөй-ниити организацияларының саналы-биле саатгыг херээженнерге болгаш чаш уругларлыг иелерге чаа чиигелделер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуму 1987 чылдың сентябрьда Чарлык хүлээп алган. Аарыг уругну ажаары-биле 7-ден 14 хонуң чедир төлевирлиг шөлээни узадыр дугайында доктаал база хүлээп алдынган.

— Херээжен кижи өг-бүлезинден хейде-ле чардыгып турар-дыр, не, бажың ээзи болур оон кол хүлээлгезинден ону чардыктырбас болза эки-дир дээн чугаа чамдыкта бо-ла дыңналыр-дыр. Аңаа хамаарыштыр чүвү чугаалап болур сиилер?

— Бистиң херээженнеривистиң хөй кезии ажылдан бала өөренип турар. Чурт херээжен улустуң ажылдаан турарынга сонуургалдыг а херээженнер боттары ажылдаарынга оон-даа артык сонуургалдыг. Аразында тудуш ындыг ол хамаарылганы маңаа демдеглексээр ийик мен. Ниитилелдиң ажыл-херектеринге киржилге, коллективтиң угаан-бодал талазы-биле салдарлыг күжү оларның ат-алдарын кадырер. Ие болуру, өг-бүле, бүдүрүлге, хөй-ниити ажылы — бо дээрге эң чугула социал чорудулгалар-дыр, оларның кайы-бирээзин қолдады алыры шын эвес. Бистиң сорулгавыс — оларны чаңгыс аай каттыштырары, бириктирери. Бистер — ол дээш бис.

М. С. Горбачев ындыг ынаныыг айтырыга интервьюларының бирээзинге мынчаар харыылаан: «Амыдыралдың бүгү-ле талаларынга, ниитилелде болуп турар бүгү-ле чорудулгага херээжен улус киришкен турар ужурлуг деп бодаар мен. Ынчалзажок бирээзинге бирээзи колдай бербес кылдыр ынчаар ол кылдынган турар ужурлуг. Өг-бүлениң кадагалакчызы болгаш камгалакчызы болур хүлээлгезин күүсетпиттээн, хөй-ниити, культура ажыл-херектеринге херээжен кижиниң идепкейлиг киришкен турарының дугайында черле бодаар ужурлуг бис. Бижыг өг-бүле — ол дээрге бижыг ниитилел-дир».

ӨӨРЕДИЛГЕ ДООЗУЛГАН

Арга-арыгларны өртten камгалаарының ужар үүл салбырының парашютистериниң кышкы өөредилгези парашютуг өөредилге-белеткелдиг халыышкыннар-биле чоокта чаа доозулган.

1983 чылдан бээр эртип турар бо халыышкыннарга кижи бүрүзү сес катап халыышкынны кылыр. Амгы үеде парашюттуг халыышкыннарны оон мурнундагы сурагжаан АН-2-лерден эвес, улам сайзырангайжыттынган болгаш хөй чүүлүг янжинга ап болур АН-26 самолёттан кылып турар апарган. АН-26 арга-арыг өртериниң айыылыдыг үелеринде хары угда алды бөлүктү чүүк хереккелдери-биле кады алгаш хылналда ужудуушкуннарны кылып болур. Ол чорук чангыс ужудуушкун үезинде-ле өртүп элээн каш одагларын эскерип, ынаар парашют десентыларын чедирер арганы бериp турар.

Республиканың чурттакчылары кандаашкынныг 1979 чылды сактыр болза, ол чылын 330 ажыг өртter болгал болгаш барык ийи муң гектар черлерниң арга-арыгларын өртten когарааn. А 1991 чылда 350 ажыг өртten алды муң ажыг гектар терийн арга-арыглары когарааn болгай. Арга-арыг камгалалың, ылаң гыя оон ужар чүүлдүг камгалалың күштелдирер талазы-биле ап келген хемчеглериниң ачызында арга-арыглар өртериниң саны дыка эвээжээн болгаш оон когарап турар девискээрлер база дыка кызырган.

Эрткен чылдарда дег. өөредилге-белеткелдерни Кызылдың мурнуу талазында 29 км демдектен ырак эвес-ке эрттирген. Улуг оруктар эрткен машиналарның чоллаачылары бедикте ужуткан самолёттан бичии кара-кыра точкалар аңгыланып баткаш каш секунда эрткен соонда өң-бажын 5-7 санныг парашюттарның частып тургаанын хайгаарап болур турган. А черге хүн бүрүдеги белеткелдер чорун турган парашюттарны катап дүрүп суларын, парашютистерчик ээлчеглиг халыышкынга белеткелин хынамчалыг ыяштарны дээш ажыл-ла хөй. Өөредилгелериниң түңнелинде арга-арыг камгалалының Кызыл салбырының парашютистери (улуг инструктору В. Иванов) эң эки белеткелдиин көргүскен. Ол ышкаш Чадаана база Шагаан-Арыг салбырларының орт ожүрүкчү парашютистери база багай эвес белеткелдиг болган. Үш хүн үргүлчүлээн өөредилгениң дургузунда 640 белеткел болгаш көргүзүг халыышкыннарны кылган.

Аңаа Красноярскиден келген төлээ И. А. Новик Тываның парашютистериниң селонга эки белеткенгенин демдеглеп, күш-дамыр белеткелиниң материаллыг кезекти, озал-ондак чок болурунуң чурумун билириниң бедик деңнелин үнелээн. Республиканың арга-арыглары иелеглдиг камгалалдыын өөредилге-белеткелдин түңнелдери көргүскен.

Вадим КЫЗЫЛ-ООЛ.

КЫЛАШТАШПЫШААН БИС

Чкаловка суурнуң чурттакчылары 10 кижи ат салган чагаа «Шынның» редакциязынга келген Оларның чагаазында аргыжылганың багайын хомудаан.

«Өөк» совхозтуң бир сутбараан фермазы Чкаловка суурда турар. Ында 60 хире өреге чурттап турар бис. Бистиң сеткиливисти дүвүредип, шиитпирлеттинмейн турар айтырыг — аргыжыл-га.

Ыңай-бээр аргыжарда Тарлаг автобузунга сыңмарлажыр бис. Ол автобус Чкаловканың дужунга, 3 километр ырак черге дүжүрер. бистиң суурже кирбейн ыңай-бээр артер. Ынчангаш кандыг-даа үеде, кыштың соогу чайның изии, хаттыгчаъстыг хүннерде-даа үш километр черге кылаштажып турар. Маңаа чангыс чижектен киирип көрейн. Январь 26-да чаш уругларлыг ийи саанчы район эмнелгезинден үндүр бижидипкеш база-ла Кызыл—Тарлаг автобузунга олурупкан. Дүжер черге келгеш, чолаачыдан дилеп тургаш, Чкаловкаже киирип келген. Ол чолаачы чаш уруглуг иелерни кээр-гээни ол.

Совхозувус дирекциязы, кодээ Совет күүскому-даа бисче сагыш салбастаан. Чкаловкаже киирер орук багайы-биле автобус чорутпайн турар деп автотранспорт чери чылдагааннап келген. Совхоз оруктуу эде кылдырар дээнден бээр ийи чыл ашкан, ол ам-даа бүтпээн. Кажан черле ол бүгү бүзерил, бистиң сеткилиивис амыраар ирги дев манап-ла турар бис.

Мен бодум медпунктуда ажылдап турар болгаш кижилер аарый бергенде дүргеп дуза чедирер машина чалаар, алгаш баар. Дедир чанарда белен эвес автобус дозар, мындыг.

Бүгү чурттакчыларның дилээ-биле бижидим. Дузалажырыларны диледивис, ардим редакция.

Лидия ЧАНЗАН.
Бии-Хем район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БУРУУ ШАПКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-тың эрге-чагыргазының Палестинаны хостаары организацияның КНО-ның чанында доктаамал хайгаракчы албан черниге хамаарыштыр хүлээп алган шиитпирин КНО-ның Кол Ассамблеязы буруу шапкан. АКШ ол албан черин чурт иштинден үндүрүп чорудар деп шиитпирни хүлээп алган турган.

Делегей организациязы — КНО биле АКШ-тың аразында кылдыган дугуржулга өзүгаар Каттышкан Штаттарның эрге-чагыргазы КНО-ның шугуму-биле ында ажылдап турар албан черлериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар хүлээлгелиг. КНО-ның делегей суду АКШ-тың хүлээп алган ол шиитпирин күш чок болдурар болгаш өске чурттарның иштики херээнге холгаарлавазын сагындырар ужурлуг дээн шиитпирни Кол Ассамблея хүлээп алган.

Ол шиитпир дээш 143 делегация бадылаан. АКШ-тың эштенчизи Израиль аңаа удур бадылаан.

ШЫҢГЫЫ НЕГЕЛДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республиканы байдалды чугаалажып көөрүбиле КНО-ның Айыыл чок чорук Чөвүлелин дүргеи чыылдырарын Африка диптиң бөлүк чурттары иегээн. Ол дугайын Каттышкан Нациялар Организациязының чингине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан.

Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагыргазы ол черниң үндезин чурттакчыларын дерзии ёзу-биле истеп-сүрүп эгелээнинии дугайын да дыңнадыгыы Замбиянын КНО-да доктаамал төлээлекчизи болгаш Африканың чангыс эви организация Каттышкан Нациялар Организациязының чингине секретарынга чорутkан.

Ол айтырыг талазы-биле консультация болур деп турарын чингине секретарының төлээлекчизи дыңнаткан.

КАТАП СОҢГУТКАН

ДАКАР. (СЭТА). Күрүнениң амгы баштыңы Сенегалдың Социалистиг партиязының чингине секретары Абду Диуф Сенегалдың президенттизи кылдыр чаа беш чыл хуусаада катап соңгуткан. Ында Дээди судтуң чарлаанызы-биле алырга ону дээш соңгукчуларның 73,2 хуузу бадылаан. Президент соңгуулазы февраль 28-де болган.

Республиканың президенттизиниг дөрт кандидат турган. Оон кол удурланыкчызы Сенегалдың демократтыг партиязының чингине секретары Абдулай Вад болган. Ол бадылаашкынның чүгле 25,8 хуузун алган.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **БУДАПЕШТ.** Улус ажыл-агыйынга удуртукчу кадрларны белеткээринге Венгрияның дүжүлгазы улуг. Амгы үеде яазы-бүрү адырлаонын 20 институттарында, а од ышкаш ажыл-агый удуртукчуларын белеткээр талазы-биле республика төвүнде оларның өөредилгезин организастар тургускан.

Элээн каш чыл бурунгаар ол төптүң удуртулгазы-биле бүдүрүлгелер удуртукчуларының клубтарының республика четкизин тургускан. Ол клубтар оларга дүжүлга солчурунуң бүдүрүлгениң айтырыгларын шиитпирлээринге оруктарны каттыжып алгаш дилеп тывариыга арганы берип турар.

«Шкала» дep кооператив фирмазында ол талазы-биле эң-не солун дүжүлганы мөөннеп алган. Ында 1985 чылда эргелекчилер белеткээр талазы-биле ийи чылдыг школаны тургускан. Аңаа өөренирлерни шилип алыры кончуг шыңгыы күзээн бир муң кижиден үгле 19 кижини түлээп алган. Оон дыңнакчыларының назыны 26 хардан ашпайн турар. Курстарның программазында психология дашты-кы дылдар, экономика эргемнери э ол ышкаш спортка өөренири кирип турар.

ГФР-же болгаш Японияже өөредилгеге барып чораан үезинде эргелекчилер школазының дыңнакчылары ол чурттарда үүрмектеп болгаш белүктеп садарының садыын организастаарының дүжүлгазын өөренип алганнар. Курстарны доозан соонда ол аныяк кижилер адырның фирмаларынга болгаш бүдүрүлгелеринге харыысалгалыг албан-дужаалдарга ажылдай бергеннер. Удуртукчулар белеткээринин ыңдыг практиказының түңнелинде «Шкала» бүгүн Венгрияда эң-не улуг оруглалыг ажыл-агыйларының санында кирип турар.

◆ **СОФИЯ.** Эрткен чылын совет болгаш болгар специалистериниң күш-ажылының түңнелинде «Козлодуй» атомнуг электростанцияның бир миллион киловатт күчүлүг бешки энергоблогун ажыглалга киирген. Ол харыысалгалыг сорулганы чедиишкинниг боттандырып чорударынга ийи чурттуң ажылдакчыларының интернационалчы социалистиг чарыкы дузалаан. Ол чарышты АЭС-те оң ажыг чыл иштинде чорудуп келген. Козлодуй хоорайда «Атомэнергоинвест» будүүрүлгеде ажылдап турар совет болгаш болгар специалистерниң коллективиин эң дээре кылдыр санаан. Ол чорук «Атомная энергетика» тудуг каттыжышкынының ажылдакчыларының чедиишкиннерии, совет болгаш болгар специалистерниң будүүрүлгеге бедик түңнелдерии демдеглээн.

◆ **ПРАГА.** ЧССР-де четтың башгайы чаңчыл ёзуугаар хүнү ном айы-биле ажыттынар. Социалистиг Чехословакияның литераторларының чедиишкиннериниң дугайын «Ном болгаш амыдырал» деп делегеге көргүзер. Делегеледе чех болгаш словак чогаалчыларының, шүлүкчүлерниң драматурггарның болгаш өскелериин-даа 3000 хире номнары кирген. Ол номнар улусчу эрге-чагырганың чылдарында чуртка болган улуг чаартылгаларны чугаалап турар.

Чурттуң бүгү хоорайларында чогаалчыларның, литература критиктериниң, ажылчыя ангының тараачыннарның, интеллигенциянның аныяктарның төлээлекчилери-биле ужуражыышкыннары болур. Аңаа чаңчыл үезинде «1987 чылдың эң чараш номнары» деп конкурстуң түңнелдерин үндүрер.

(СЭТА).

ПЛЕНУМ БОЛГАН

ЛА-ПАС. (СЭТА). Боливияның компартиязының Төп Комитеди ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Керээге бедик үнелээшкинни берген. Боливияның коммунистериниң бодан турары-биле алырга ол чугула документиге ат салганы адролуг чепсекти дүжүрериниге чаа дугуржулгаларны чедип алырынга оруктуг ажылдар. Ол дугайын БКП ТК-ның эдчеглиг пленумуну-га делегей байдалывын дугайында илеткелге айытkан Ук илеткелди оон киржикчилери чаңгыс үн-биле чүүлдүгүнүп көрген.

Боливияның коммунистери Совет Эвилелинде чорун турар эде тургустунуушкун болгаш демократчыдыга чорудулгалыг социалистиг нигилелди тургузарының чугула үе-чадазы кылдыр көрүп турар дeп илеткелге айытkан.

Делегей харылзааларынга эде тургустунуушкун политиктиг чаа үгаан бодаашкынның бадыткаттының тургустунганы болган деп ук документиге онзалап демдеглээн. Ол чорук Совет Эвилелиниге ядролуг чепсеглелиишкинни дужурер болгаш делегей байдалын экижидер талазы-биле улуг эгелекчи саналдарны идип үндурериге арганы берген.

Амгы үе-чадада компартиянын ажыл-чорудулгазынга түңнелди үндүрген. Ол айтырыг талазы-биле БКП ТК-ның Бирги секретары Умберто Рамирес чүве чугаалаан. Чамдык организастыг айтырыгларны база чугаалажып көрген.

Чылдар болгаш кижилер

ШҮЛҮКЧҮ МАЛЧЫН

Өскен-төрээн Хемчик хемим
Өзүм-баарым тудуш
Хемчиким-
Өңнер көвей чечээң-биле
Өгге, черге ойнап өстүм.
Сеткилимден ынак хемним,
Сернин тайгаң, хемнеринге
Сайын чараш дажы-биле
Сайзанактап ойнап өстүм.

Хемчик ылап-ла чараш оран. Хемчиктиң агып баткан бажы сөс-биле сөглеп, бийир-биле шыйып шыдаттынмас. Бойдустуң шак ол хире каас-чаражын кайгап, чаптап, аңаа таалап чоруурга, сагыш-сеткилдиң хөөниери ындыналып, шүлүк, ырны бижиттире бээри-даа чөп.

Бо үстүнде шүлүктүң авторунуң сеткил-хөөңнүңүң аныяксыын эскерер бис. Ийет, 70 харны ашкан хире-винде, сеткил-сагыжы аныяксыг, тыва хөөнүүг, алтай омактыг шүлүкчү үгбавыс Иргит Адаш Чымановна Бай-Тал суурда чурттап орар. «Шын», «Тываның аныяктары» солуннарның арнындан ооң шүлүктери-биле номчукчу таныш. Ынчалза-даа ол шүлүктериң автору Октябрь революциязының чажыды, персоналдыг пенсионер, Тыва АССР-яның алдарлыг малчыны.

Иргит Адаш Чымановна кажан чогаал бижип эгелээнил? Ону уктаар болзувусса, дыка-ла солун.

Тыва дылдың үндезилеттингени латия үжүктерни чонга өөредип турда, Адаш Чымановна бодунуң үе-чергелери-биле кады калбак ыяштыг үстеп, хүлдеп алгаш, чиңге шиш ыяш-биле кежээниңне ожук одунуң чырыынга үжүктерни өттүндүр бижип турган, өөренип алган. Бүгүле чүүлге сундулуг, омак-эрес чаңы-биле ол үжүктерни бергедээшкин чок шиңгээдип алган база өөренип алганы-биле кызыгаарланмаан. Үжүк билбестерни боду башкылап, өөредип киргикен. «Аравышыны» солунга чырыттынып турган материалдарны аал бөлүктеп, чонга таныштырып номчуп берип турган. А кажан тыва бижик төрүттүнгенде, ону дораан шингээдип алган. Адаш угбай аныяк-өскенни, кырганнарны өөредирин үргүлчүлээн.

Тыва бижиктиң төрүттүнгенин-биле ооң чогаадыкчы ажылы эгелээн деп дорту-биле чугаалап болур. Тыва бижикти чонга өөредип, ооң-биле кады суртаал ажылы кылып, арбанныг активчи болуп, аалдар аралыңга аът-тыг, чадаг-даа чораан. бодалдарын тыва улустуң ырларының бир аялгазынга ырлай аарак чогаадып чораан. Ооң шүлүк чогаадыры бир тускай. Чогаалдарны бижирде демир-үжүк саазын алгаш олуруп биживес. Ол ырлай аарак чогаатказ шүлүктерин белен база утпас. Ам ол чылдарның бир шүлүүн көрээлиер.

Алыс чуртум ой-ой.
Ала-Белиг, ой-ой.
Азыраан малдыг, ой-ой.
Артелимни, ой-ой.
Колхоз, артель, ой-ой.
Хоюу малын, ой-ой.
Коданымга, ой-ой
Өстүрер мен, ой-ой.
Кончуг чуртум, ой-ой
Хоолаш хемнер, ой-ой.
Хоюм малым, ой-ой.
Колхозумнуу, ой-ой.
Тудуп кылган, ой-ой
Ажыл-ижим, ой-ой.
Түюлунга, ой-ой
Чедиксээр мен, ой-ой.
Каас-чараш, ой-ой.
Чурумалдыг, ой-ой.
Кадыр, бедик, ой-ой.
Чуртумайны, ой-ой.
Каш-ла чүүн, ой-ой.
Көвей малын, ой-ой.
Кадарчы боот, ой-ой.
Харылаар мен ой-ой.

Адаш Чымановнаның чогаалдары улустуң аас чогаалынга чоокшулашкак деп чүвени бо шүлүүрден-ле эскерип кагдывыс. Улустуң аас чогаалы бүгү тала-биле байлак, солун, тывынгыр. Адаш Чымановнаның шүлүктери база ындыг.

Коммунисчи, дээн-дээң,
Хүлээлгемни, дээң-дээң,
Кошкатпайн, дээң-дээң.
Кылыр-ла мен, дээң-дээң.
Намның берген, дээң-дээң.
Ажыл-ижим, дээң-дээң.
Нарын, шынчы, дээң-дээң,
Ажылдаар мен, дээң-дээң.

Бо шүлүктү 1944 чылда бижээн. Ол чыл аңаа уттүндурбас болуушкунуңуң чылы. Адаш Чымановна СЭКП кежигүнүнге кирип алгаш, коммунист кижиниң ат-алдарын ажыл-ижинге бадыткап, шынзыдып келген.

«Кижиниң күш-ажылчы базымнары төрээн уязынга — өөнге эгелээр. Күш-ажылчы кижиаидилгеге ада-иениң үлүг-хуузу улуг. Ылаңгыя бистиң тыва улус мал ажылының чажыт аргаларын ажы-төлүнге бүрүнү-биле дамчыдып берип чораан. Адаш Чымановна база-ла ада-иезиинден өөредиг алганы чугаажок. Мал ажылының бергелеринге боолбайн, үр үениң иштинде күрүнениң малын малдап, бедик көргүзүглерлиг чораан. Тыва АССР-яның алдарлыг малчыны деп бедик атка төлептиг болган. Ол мал ажылынга дыка хөй аныяктарны өөредикен. Ооң дагдынганы аныяктар мал ажылының чажыдын тып, бедик көргүзүглерни чедип ап чораан.

Бөдүүн малчынның ажылдаваан ажылы чок дизе хөөредиг болбас. Арбан-суму турар шагдан совхозтаңкыже чедир партия, совет ажылынга, хөрээженнер чөвүлелиңге хөй-ниити дазылгаларны 40 чыл ажыг кызымак күүседип келген. Адаш Чымановна республиканың хөй-хөй партия конференцияларынга делегат кылдыр соңгудуп, хөрээженнериң биргы область слёдунган эгелээш, райондан өске төлөөлөр-биле барып киржип чораан. Улус депутаттарының — район, көдээ Совет депутадыңга каш чыл улаштыр хүлээлгелин ак сеткилдиг күүседип чораан.

Советтер чуртунга партбилет солчулгазының үезинде Адаш Чымановнаның патриотчу сеткил-хөөңүнге мындыг шүлүк төрүттүнгенг:

Коммунистер бир-ле демниг
Кожа базып чоруп ор бис
Комбу дарга баштап алган,
Кожуун төпче чорупчувус.
Кожа өрээл кабинетче
Кончуг дүргең базып кирдим.
Комитеттиң секретарының
Холуун тудуп мендилештим.
Коммунистиң партбилединя
Холувуска тутсуп берди.
Көргең карак оду чайнап,
Хөрек-чүрек дывылап тур.
Мага-бөттүң өөрүшкүзү
Маадыр мөге партиямда.
Холга туткан партбилеттиг.
Коммунистер базып ор бис.

Адаш Чымановна 30 чыл ажыр өшкү малдар келген. Ынчангаш өшкүнүң өске малдан ылгалыр онзагай таларын ол эки билир. Өшкү малдың дугайында мындыг шүлүктү ол чогааткан.

Хая, каскак кезизе-даа,
Кажаа, өдээн кагбас малым,
Харлыг соокта маадыр
быжыг
Кайгамчыктыг өзүген өшкүм.
Өлеп, кашпал Хемчик
чурттуг
Өшкү мал деп эртинемни.
Өлеп чемин хайыр чивес
Өзүген-даа, эргим малым.

Адаш Чымановна алтай омактыг деп үстүнде чугаалаан болгай бис. Чылдын-на кожавыс Алтай автономнуг областан ооң чоок төрелдерни аалдап кээп, делгем, улуг бажының дола бээр. Ол алтай, тыва дылдарга арыг чугаалаар.

Буурул Хемчиктиң эгелеп аккан бажында турар Бай-Тал суурнуң чурттакчызы, алдарлыг малчын Иргит Адаш Чымановнаның чогаалдары амыдыралдың боду дег тончу билбес агымныг болган янзы-бүрү өңнерлиг.

Сайлыкмаа КОМБУ,
башкы.

ЧЕХОВТУҢ ААЛЧЫЗЫ

Ялта— Чеховтуң хоорайы. Самуил Яковлевич Маршак Чеховтуң талантызын аажок үнелээр, талантызы дээш аңаа мөгеер болгаш ол хоорайга бо-ла чеде бээр турган. Аңаа ол кадыкшылын эжижидип дыштаимышаан, ажылдап турган.

Ооң соонда чылдарда, сураглыг чогаалчы апаргаш, Ялтага келгеш, А. П. Чеховтуң Бажың-музейинге ыяап кирер турган. М. П. Чехованың үндезилеп тургусканы музейни Самуил Яковлевич аажок сонуургаан.

Ынчан ында демдеглел дептеринге ол мынчаар бижээн: «Чеховтуң бажыңы— музей эвес-тир. Чеховтуң чок болганындан бээр каш-каш чылдар эртсе-даа, бажыңның ээзи чап-чаа үнүп чоруй барган, ам удавас дедир кирип кээр ышкаш кылдыр сагындырар-дыр. Улуг чогаалчының дүңмазы Мария Павловнага үдеттирип алгаш, бо бажыңның ороолдерин эргип-кезип көрген кижилер аас-кежиктиг болганнар-дыр.

«Антон Павловичиге дөмейин аа! «Од оюн-баштак харыы чугаа музей эвес, а Чеховтуң ёзулуг бажыңының байдалы кылдыр сагындырып келди» — деп, Маршак сөөлзүредир сактып чугаалап олурган.

Самуил Яковлевич А. П. Чеховтуң музейинге ооң соонда-даа каш удаа барып, Мария Павловна-биле ужуражып турган. Чеховтуң бажыңын эзлеп турган дүңмазы мөгээн соонда. Маршак мынчаар бижээн: «Чеховтуң Ялтада бажыңы Мария Павловна мөчээнинин соонда ийи дугаар оскүссүрээни ол. Ынчалза-даа бажың артар, ол турда Чеховтуң талантызы-биле буянныг дүңмазы Мария Павловнаның арыг-чаагай сеткилги кады чурттап артар».

Ол оскундургунуң соонда-даа Маршактың Чеховтуң бажыңынга хандыкшылы кошкаш кыымаан. 1967 чылдың ноябрьда Маршак Ялтага база катап келгеш, музейниң дептеринге сатиралы мындыг шүлүктү бижип каан:

«Балдыр дыңзыын
чогаалчылар
Машинага деңнеп хемчээн:
Гений болза, «ЗИМ»
мунгай,
Хензиг талант— «Победа»-
дыр.
Ураа чүүлде онзаланыр
Улуг базым кылбаан
болза,
«Москвич» машинаны
Борастап ап шыдаптар
бе?
Чадап кагза, Чехов
ышкаш,
Чадаг базып чоруур
ыйнаан.

Бир ай мурнунда ол аңаа база мындыг демдеглел кылган: «Чеховту шуптуун билир мен деп бодап чораан мен. А бөгүн ооң Ялтада бажыңындан ооң дүңмазынга Чеховтуң бижээн чагаазын тып алгаш, ында мындыг одурутларны номчудум:

«Кижилер араазынга бодуңуң төлептиг чоруун эскерип билип чоруур болза аки». Шупту кижилер ону сагып чоруурун күзээр-дир мен.

Н. РОГАЧЕВ.

КАРАҢГЫДА КЕЗИИШКИН

Тывага кыжын шуурган бо-ла болур. Ылаңгыя бо чылдың февральда болган шуурган кончуг күштүг болган.

Ук шуурган республиканың чамдык черлеринге өглерни буза чаап, ыяштарны болгаш электри чагыларын ужуруп, бажыннарның крышаларын дүжүр хадып турган. Моңгун-Тайга районунуң Мугур-Аксынга улуг чүүк көдүрер краныг машинаны аңдара шаапкан.

Бойдустуң халавындан малмаганын, эт-севин камгалаар дээш кижилер шуурган-биле эрестиг тулушкан. Ол дүне кодан хою-биле черге-даа, еске аалдарга-даа тонган малчыннар бар. Электри шугуму септээр ажылчыннар база, күштүг хатка ужур кактыра-кактыра чагылар баштарынче үйүп тургаанар. Чамдык кижилерниң карак кызыл ажылының, боттарының хүлээлгезин хажык чок күүсеткенчиин түңнелиниде халаптан когарал коңчуг эвээш болган. Республиканың чону дүне быжыргап хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын чогуур үезинде алган автомагазиннер, эмнелге машиналары болгаш мал чеми сөөрткен тракторлар хөртүктүг казып, далбый тыртып-даа чораан, ыраккы аалдарга четкен.

Шуурган эгелеп турда, Самагалдай ортумак школазының онгу класының өөреникчизи Аяна Лапчаанның согур-шөйүдүзүү аараан, дораан кезер ужурга таварышкан. Кезер эмчилер Олег Колович Шырыпчык биле РСФСР-яның алдарлыг эмчизи Зинаида Анай-ооловна Куулар, кезиишкинни соңгаарладыр арга чогун билгеш, хүлээлгезин күүседип киришкен: «хүлээнгени — күштүг».

Кезиишкин орту кирип чорда, эмнелгениң (черле бүгү суурнуң) сайгылгааның чырыы имистелип келген: көстүрү бүлүртүп. Ооң соонда чырык хире-хире өөкүп казап турар апарган. Бир чырып кээр кадында, эмчилер согур-шөйүдүнүн хоралыг черни аңгылап четтигипкеннер. Ооң соонда сайгылгаан шуут өөкүп калган. Эмчилер серенги шап эгелээн. Ынчалза-даа Аяна кортпаан: «эмчилер мында турда, түү-даа коргунчуг эвес, а даараарын даарта-даа даарап болгай».

Ынчап турда, ажык ажыттынган соонда, үн дыңналган: «Эмчи, даа эккелдим!». Аяна аваазының үнүн танып каапкан. Зоя Сарчаковнаның ажык аясынга турганын эмчилер эскербээн болган. Чырык өөкүп эгелээрге, ава шуурганга үжүр кактыра-кактыра, бажыңынче маңнаан. Ооң эмчиге дедир кээп турда, Аянаның Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозче сургакчылдан чораан ачазы Кара-оол Лопсаковичи база, он сес километр черни бир шак ажыг үеде эрткеш, эмнелгеге чедип келген.

Эртенинде шуурган аяскан, хүн үнүп келген, сагыш-сеткил чыраан. Аңаа Аяна-даа, ооң ачазы биле аваазы-даа, Олег Колович биле Зинаида Анай-ооловна-даа — ийики бүргүзү өөрүп турган. «Бистиң уруувуска кезиишкинни таарымча чок байдалда чедиишкинниг кылганындан дээш байыр чедирбишаан, буянныг ижиңерге улуг-улуг чедиишкиннерни күзедивис». Аяна-ның ада-иези шуурганныг дүне уруунуң амы-тынын алган эмчилеринге ындыг бижикти чоруткан.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

АЯЛГА

Сөзү болгаш аялгазы
Амур ХОЮГБАННЫҢ.
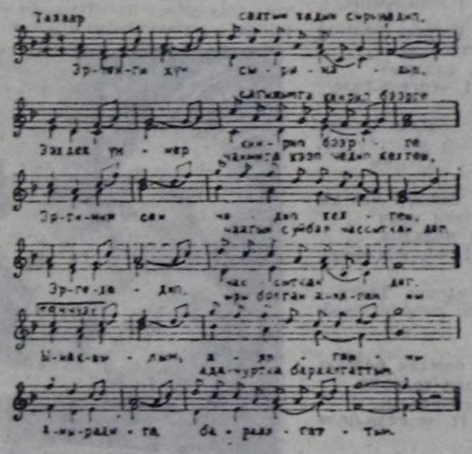
Эртенги хүн
Салгын-хадыя сырынадып,
Эвелек үннер
Сагыжымга кирип бээрге,
Эргимим сен
Чанымга кээп чедип келгеш,
Эргеледип,
Чаагым сүйбап чассыткан дег.
Ак-көк Тывам.
Улуг-Хемим соруп кирип,
Аялганы
Угаанымга «чуруп» бээрге,
Амыраам сен
Ужуражып чедип келгеш
Аян ырны—
Уян ырны сөңнээн дег сен.
Орай кежээ
Анай-карам эргеледип,
Оранымның
Агаарын мен хостуг тынып,
Ынакшылым,
Ыры болган аялгамны,
Амыраамга
Ада-чуртка бараалгаттым.

КЫМНАРНЫ МАКТААНЫЛ?

БРАТИСЛАВА. (СЭТА). Словакияның «Шпорт» солуну XV кышкы олимпий оюнарының медальдары-биле шаңнатканнарны чонга таныштырып тура, совет спортчулардан Н. Бестемьянованы болгаш А. Букинии онзалап демдеглээн. Бо фигуристер боттарының көргүзүүн арыг, көрүштүг, онзагай кылдыр бараалгаттылар. Наталья Бестемьянова дош кырынга үнүп кээрге, көрүкчүлер шуут сергей бээр, талантылыг фигурист бе азы артист бе, ооң өткан тывыгының тывары безин берге деп ол солун бижээн. «Алды» демдекти оларга салганы чөптүг. Наталья Бестемьянова бодунуң чүрээн программазынга берипкеш, ойнай бээрге, кудараан книги безин омак-сергек апаар деп солун түнээн.

Ол-ла солуннуң номчукчуларга таныштырганы совет спортчу — Тамара Тихонова болган. «Хаак оруунга эң чедиишкинниг кылганындан дээш байыр чедирбишаан, буянныг ижиңерге улуг-улуг чедиишкиннерни күзедивис». Аяна-ның ада-иези шуурганныг дүне уруунуң амы-тынын алган эмчилеринге ындыг бижикти чоруткан.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Республикага бичии булуттаар, чагбас. Хаттың күжү секундага 5—10 метр. Дүне 27—32, хүндүс 12 — 17 градус соор.

Кызылга бичии булуттаар, чагбас. Дүне 28—30, хүндүс 12—14 градус соор.

КИНО

МАРТ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 11.40, «Десять негритят» 9.00, 13.00, 15.40, 18.20, 20.50, бичии залда: «Тарзан» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Утро без отметок» 9.20, 12.40, «С чертями не шутят» 10.50, 14.20, «Короткое замыкание» 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Приключения Марка Твена» 10.00, «Полёт над гнездом кукушки» 11.40, 14.20, 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Моё последнее танго» 15.00, 17.00, 19.00, «Ледовый шар» 11.00, 13.00 шактарда.

ЧАЛАП ТУР

1988 чылдың март 8-те хөөңүм-шиин театрынга Ю. Визборнуң, В. Высоцкийниң, Б. Окуджаваның, С. Никитиниң, Ю. Кимниң ырларының күүседикчизи, эстрада артистериниң Бүгүзавилел конкурузунуң лауреады В. Чемодановтуң кирижилези-биле «Юмор, музыка болгаш ыр кежээзининг» эстрада коллективиниң концерти болур.

Парижде болгаш Будапештиге джаз музыказының делегей фестивальдарының лауреады В. Мусаиловтуң удуртулгазы-биле джаз ансамбль ойнаар.

Концерттер 15.00 болгаш 18.00 шактарда эгелээр.

Коллективтиг чагыларны 2-55-19 телефон дамчыштыр хүлээп ап турар.

Республиканың хөөңүм-шиин театрынга март 7-де байырлал концерти болур.

Концертке театрның, филармонияның артистери, республиканың уран чүүл, музыка, хореография школаларының сургуулдары, бот-тывынгыр артистер киржир.

Эгелээри 19 шакта.

Касса 10 шактан эгелеп ажылдаар.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕИНГЕ

Март 9-та Кызыл — О. Шынаа аразының автобузу Ак-Чыраа суурга чедир маңнаар. Кызылдың автовокзалындан автобус среда, пятница, суббота болгаш воскресенье хүннеринде 10 шак 15 минута турда чоруур. Ак-Чыраадан автобус четверг, суббота, воскресенье болгаш понедельник хүннеринде 7.00 шакта дедир Кызылче чоруур.

Суд залындан

МӨЗҮЗҮН ЫШКЫНГАН ИЕ ДУГАЙЫНДА

Ындыг боон болур бе?

«Туруңар, суд чоруп тур». Олурганнар шупту туруп келген. Херек үүлгедикчизи— хөрээжен кижи. Ону бажыңындан тыппайн, эзириктер сергедир черден эккелген. Чолдак хөректээштиг, чугажак эрги аржыылдыг, үвүргей хөрээженниң харын дыңнаан зал шиңээнии берген: ол хөлчок улугзуг көзүлген, Ооң девидээни, эгенгени көзүлбээн, чүү-даа болур болза чоорул дээр хөөнүүг. Айтырыгларга харызы кыска: «Чок».

Ооң адын Любовь Дунюшина дээр. Бодунуң амыдыралының иштинде ол орта ажылдап көрбээн. Характеристиканы ийи ай ажылдааны поликлиника берген. Ол — ийи уругнуң иези. Иезин деп чугаалаары безин берге. Ол чаагай атты он дөрт чыл иштинде мөзү чок чоруу-биле бужартадып келген. Бүгү чүвени уткаш, ажыг кара сугке бажын супкаш, ооң дектерилбээн. Доктаамал арагалап келгеин-биле бодун туттунуп шыдавас болу берген. Шош-содаа үндүрер, тутканы-биле соккуланыр. Ам мында ыт чок олурары ол-дур, эзирикте көрген болзуңарза, корга бээр силер деп бир хереч демдегледи-даа.

Кызыл хоорайның улус судунуң көжер хуралынга ооң ие эргезин казыыр дугайында айтырыгны көрүп турганы ол. Канчан ол тургустунуп келгенил?

Январьның тос-тостун соогунда кежээкинии беш шак үезинде кээп дүжүп чоруур эзирик херээженден дөрт хар иштинде бичии оол халбактанып ыглап тургаын прокуратура ажылдакчызы көрүп каан. Оолдуң бажында бергү-даа, тонуу-даа чок. Өске киши таварышкан болза, домей, дузалаар деп идеген болур бе? Борта дарыяны арын-нүүрнүн хаңызындан дилээр болза эки. Улус таварышпаан болза, та чүү болур бе?

Поликлиника эмчилери соңгазының каравдан Дунюшинаның шош-содаа үндүрүп турарын үргүлчү көрүп турганнар. Милиция ажылдакчылары эзириктер сергедир черниң доктаамал ажылдакчызын, самогон кылыкчызын эки билир. Ол дээш ийи удаа шиңттирип-даа турган. Алдының турган хемчеглер канчан дээш чок болуп турганыл? Буурап бадышкынынга ол боду бир-ле дугаарында буруулуг. Өске талазында долгандыр турар киижилер, кожалары, төрөддери эгезинден эгелеп од кижиниң эдип аар дээш күженнишкин үндүрбээн. Үндүрген-даа болза түңнел чок болган. Меңээ хамаан эвес дээр психология борта дужаа катканбе? Суд соонда орта олурушкан хөрээженнерни хөйле бодап сиилгээн чадап чок.

Ие эргезин казыааңда, бодуңуң төлүн канчаар-даа эдилээримин бодум билирмен деп болур бе? Чок. Хоойлуда айтып турары болза, уруглар кижизидилгезинден ойталаан, оларга карыы хамаарылгалыг болгаш багай салдар чедирип турар, хоочураан арагачы, наркоман кижилериниң ада-ие эргезин казыыр деп турар. Бо бүгү чүүлдерни ол катай чүктеп алган, кайызын-даа алыр болза, дүгжүп турар. Чоокку хүннерде ол хырба база ижип турган.

Чаартылгаларның бо кайгамчык үезинде уруглар бажыңнарында кижизиттинип турарларның 95 хуузу дириг ада-иелерлиг өскүстер. Дунюшина ышкаш арагачы хөрээженнер кеминг уруглар бөжүп турары — үүлгедиг-дир. Саатты тургаш од база ижип турган. Өске-даа мындыг улусту хөрээженнер эмчилери үезинде үчетка алыры кузенчиг. Үүлгедигни ынчаар соксадып болур.

Ооң чүгле бичии оглуунуң дугайында чугаа мындыг. Күрүне азыралында оолдуң байдалы өөнге турганындан дээре дээрзи билдингир. Улуг оглу Вячеслав ам он дөрт харлыг. Кырган аваазы Прасковья Федоровна Бенюкова ону азырап орар. Судка ол үшкү соңуургалдыг киижи болган. Кырган аваазының караанын чажы төктү бээрге, Дунюшинаның сеткилийге хөңгиг-даа бол каәргед, чарыынышкын төрүттүнчүк ирги бе деп бодадым. Залда улус ону чиик эвес хүлээп алган. Баштайгы өөнүң иштн биле доктаамал арагалаар, орта ажылдаваас, чокчуур боорга, хар ажып турар оолду од ап алган. Уругнар бажыңына дужаапкаш, сагынгаш дедир ап алган. Адазы үжен рубль алимент төлеп турар дээрден башка, оглуи чаңгыс-даа катап кээп көрбээн. Аязы чидип-чидип келгенде, азырих кээр көңгүс дузаазы чок болган.

Хүлээлгезин утказ иеден ажыл чок киижи кандыг аргабиле чурттап турарын улус төлөөлэп соңуургаан. «Ашаам азырап турар» деп харыы берген. Бадыдал чокка чурттап турары Смирнов 120 рубль шалыңныг. Ол четчир бе? Үргүлчү шил чыып садыглап турарын херечилер көргөн. Дунюшина Смирнов-тун аязы-биле, боду-биле база көрүшпес. Эмнелге ырак эвес болгаш чалап — эмчилер балыын чаап, шарын берип турар.

Вячеславтың канчаар амыдырап турарын од соңуургал-даа көрбээн. Ооң клазының удуртукчу башкызы бо иени бир дугаар көрүп тур мен, кырган ада-иезин төрээн ада-иези деп бодаар мен деп медеглээн. Азырап алган дугайында документ безин он дөрт чыл дургузунда кылдыынаан. Эки улус холунга киргени чаштың аас-кежии болган. Ооң өөредилге - кижизидилгези эки. музыка школазында өөренип турар.

Мөзү чок ие ийи оолдуң салым-чолунга багай салдар чедирбези-биле, үстүнде фактыларны каптавазы-биле суд республика прокурорунуң киргеи хомудалын хандырган. Назы четпес Вячеславтың азыралынче П. Ф. Бенюковага Дунюшина ай санында шалыныың дөрттүү бир кезии алиментини төлээрин доктаатказ болгаш ие эргезин казаан.

Бо мунгараачыг төөгү каптаттынып болур бе? Арагадан өртөеш, чамдык аныяк хөрээженнер харын-даа наркоманияже шымныр кирип турары чажыт эвес. Ие болур бис, ажы-төлүвүс мурнунга харыысалгавыс кайдыгыл дээрзин олар чедир билбейн турар чадавас. Өскенин частырыы —ажыг-шүжүү кымга-даа хамаанчок кылдыр көөр болзувусса чавыыска ындыглар албан турун келир. Өгнүң хөрээжен ээзи киижи мөзүзүн ышкыныптар болза, хамык херек буурааны ол.

Ие кижиниң чоргааралы биле арагалаашкын эптежип шыдавас. Ажыл кылбас тоанчы амыдыралдыг хөрээжен кижи ог-бүленип одуруң кыысказы болуп шыдаар бе? Кандыг аргаларны ажыглап турган мындыг ыглакланчыг, чаржыныг түңнелдерден чайлап болурул? Кожаларында, ажылдап турар черлеринде, суурнарда арага-дарыыже сундугар, уруглар кижизидилгезинче сагыш салбас төлеп чок ийи чаңгыс кижилер турар чадавас. Ындыг кижилер турбазыы даэш чүнү кылып болуруул? Саналынар кандыгыл?

Артык ХОВАЛЫГ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15— — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 9.20 —Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Судия болгаш ооң кижилери» (Венесуэла). 9.45 — «Евраттан космос орбитазынга чедир». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Экономика, эртем культура адырларында совет-сирий кады ажылдажылга дугайында. 10.35 — «Бүгүдеге болгаш кижи бурузунге». Совет модельерлериниң ажылдап кылганы чаа хевирлеринин хептериниң дугайында. 11.10 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. 12.10 —О. Табаковка удуртказ театр-студиянын «Кресло» фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. Автору А. Марин. Чаңгарда (13.35) — Медээлер. 14.40 — «Баштантанын база алыс шыны-биле». Шоодугуг дамчыдылга. 15.20—Көрүкчүлериниң дилээ-биле. «Черде амыдырал». Хөй сериялыг эртем-тайылбырлыг телефильм (Англия). 1-ги сериязы — «Тончу чок хөй хевир». 16.15 — XIX Бүгүзавилел партконференцияга уткуштур. «Коммунист» Уран-чечен фильм. 18.15— «Чүректеи чүрекче». Телекөвүрүг «Москва — Токио». 19.45 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 19.55 — «Савойяга болган бал». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. П. Абраһамның опереттазынга үндезилээн. 1-ги сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 —«Савойяга болган бал». Уран-чечен телефильмниң 2-ги сериязы. 22.40 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 23.15 — 23.25 — Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Украинаның өңгүр чедээзи». 8.45— Аппликация. В. И. Суриков. М. П. Мусоргский. 10.35 — «Кадыкшыл». 11.25— Сээн дениичи библиотекаң. В. И. Ленин. Аъш-чем үндүрүүнүң дугайында илеткел. 12.10 — «Дириг амытаннар дугайында». 13.15 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 14.00 — Кижи институду. 15.00 — Мультфильм. 15.10 — «Ыр-87». Түңнел концерт. 16.55 — Мультфильмнер. 17.10 — «Ыр-87» Түңнел концертиң улаштыры. 19.10 — Док. фильм. Черниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чуня». Мультфильм. 20.15 — Эде тургустунуушкун прожектору. 20.25 —Реклама. 20.30— Док. фильм экраны. «Прокошина мензэ ырлап берем...» 21.00 — «Ye». 21.35 —«Ушкадар ийи». Уран-чечен фильм. 23.05—23.50 — Бут бомбуу. СССР чемпионады. «Динамо» (Тбилиси) — «Жальгирис».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиинин 3-36-82, совет тургузуг килдизиинин 3-37-11, үлетпүр килдизиинин 3-36-73, чагаа килдизиинин 3-39-03, культура килдизиинин 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиинин 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын тереттериниң талазы-биле күүрне томитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1

Чагыг № 2674. ТС—00651